

Miquel Ballester

L'Amic Tarragoní de Cristòfor Colom

Ernest Vallhonrat i Llurba

 Port de Tarragona

AROLA EDITORS

MIQUEL BALLESTER

**L'AMIC TARRAGONÍ DE
CRISTÒFOR COLOM**

Edita: Servei de Publicacions del Port de Tarragona i Arola Editors
la edició: setembre del 2011
© del text: Ernest Vallhonrat i Llurba
© del pròleg: Dr. Luís Navarro Miralles
© de la traducció al català: Mariona Savall
© de la traducció a l'anglès: Paul Turner
Disseny gràfic: Arola Editors
Impressió: Gràfiques Arrels
ISBN: 978-84-15248-40-8
Dipòsit legal: T-1234/2011

Polígon Francolí, Parcel·la 3
43006 Tarragona
Tel.: 977 553 707
Fax: 902 877 365
arola@arolaeditors.com
arolaeditors.com

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només pot ser realitzada amb l'autorització dels seus titulars, tret de l'excepció prevista per la llei. Dirigiu-vos a l'editor o a CEDRO (Centre Espanyol de Drets Reprogràfics, www.cedro.org) si necessiteu fotocopiar, escanejar o fer còpies digitals d'algun fragment d'aquesta obra.

MIQUEL BALLESTER

L'AMIC TARRAGONÍ DE
CRISTÒFOR COLOM

Pròleg
Dr. Lluís Navarro Miralles

Extret del llibre

*COLÓN SÚBDITO
DE LA CORONA DE ARAGÓN*

d'Ernest Vallhonrat i Llurba

ÍNDEX

PRESENTACIÓ	9
PRÒLEG	11
EL PORT DE TARRAGONA	
EN TEMPS DE BALLESTER I COLOM	13
TARRAGONA EN TEMPS DE COLOM I BALLESTER	15
La dispensa legítima de matrimoni dels Reis Catòlics es va gestionar a Tarragona	15
Una lletra de canvi expedida a Tarragona en temps de Colom i Ballester	16
Un romanç adquirit per Ferran Colom a Tarragona l'any 1513	19
El «Libro copiadore de Cristóbal Colón» o el «Manuscrit de Tarragona»	19
Les connexions amb Tarragona van ser diverses	19
Miquel Ballester, català i natural de Tarragona	20
Llinatges dels Ballester a Tarragona (s. XV-XVI)	21
Llinatges dels Colom a Tarragona (s. XIV-XVI)	23
LES RELACIONS ENTRE BALLESTER I COLOM	25
1452. Els Ballester i els Colom provoquen una revolta entre pagesos i terratinents a l'illa de Mallorca	25
L'empresa mercantil dels Colom i Ballester	25
Colom/Colombo/Colón i Ballester/Ballestero	26
DOCUMENTS ITALIANS ESPURIS O FALSOS:	
LA IDENTITAT DE MIQUEL BALLESTER	29
El «document d'Asseretto»	29
La primogenitura	29
«Relazione de Michele de Cuneo»	30

L'estudi de Pere Català i Roca	31
«La 'Saona' e la supposta Relazione de Michele de Cuneo»	32
El resultat de l'estudi	32
Traducció del treball d'A. Bruno de l'italià al castellà	34
Conclusió sobre la suplantació del tarragoní Miquel Ballester	34
COLOM I BALLESTER A LES ILLES PORTUGUESES DE MADEIRA	37
Colom, navegant i comerciant	39
Madeira, mercat europeu del sucre	39
Ballester, precursor de l'«ouro branco» a Amèrica	44
La feina dels esclaus: una referència obligada	45
TARRAGONA EN EL VIATGE DE TORNADA DEL DESCOBRIMENT	49
El viatge de Colom a Barcelona per ser rebut pels Reis Catòlics	49
Un error històric	50
L'itinerari de Colom per camins reials de Sevilla a Còrdova i Múrcia, i des del litoral murcià per mar a Barcelona	53
La singladura en la Tarragona de Miquel Ballester	54
MIQUEL BALLESTER EN EL SEGON VIATGE	55
Alguns dels que van embarcar amb Colom i Ballester cap a les Índies	55
1496-1498. La revolta de Roldán contra l'almirall	58
MIQUEL BALLESTER, EL PRIMER A FER SUCRE A AMÈRICA	61
La canya de sucre arrela al Carib	61
Les tres últimes dècades de la vida de Miquel Ballester	62
CRONOLOGIA	69
ÍNDIX D'IL·LUSTRACIONS	77

PRESENTACIÓ

Amb un títol tan suggeridor com *Miquel Ballester, l'amic tarragoní de Cristòfor Colom*, us presentem el periple vital i geogràfic d'aquests dos personatges que va des d'Itàlia fins a Amèrica, passant per Tarragona. Miquel Ballester i Cristòfor Colom arribaren a una bona entesa personal, que tingué una continuïtat en el temps, donant lloc a una estreta relació fins al punt que Colom nomenà Ballester tutor del seu fill.

L'obra que teniu a les mans s'ha extret del llibre *Colón súbdita de la Corona de Aragón*, del mateix autor, Ernest Vallhonrat i Llurba, però aquest fet no li resta interès, ans al contrari. És per aquest motiu, que hem decidit publicar-la, ja que considerem important acostar al gran públic una petita part de la vida de Colom vinculada a Tarragona i, més concretament, a un tarragoní. Val a dir, doncs, que hem cregut convenient donar rellevància a aquest episodi.

Finalment, hem d'agrair el treball, l'esforç i la qualitat del present treball al seu autor, Ernest Vallhonrat i Llurba, i desitjar-li que, per molts anys, ens pugui continuar delectant.

JOSEP ANDREU I FIGUERAS
President de l'Autoritat Portuària de Tarragona

PRÒLEG

Aquesta publicació forma part d'una obra més extensa d'Ernest Vallhonrat i Llurba: *Colón súbdito de la Corona de Aragón*. Les pàgines que teniu a les mans s'han extret d'aquest llibre i expliquen, en particular, l'amistat entre el tarragoní Miquel Ballester, marí, al qual també podríem qualificar d'home de negocis, i el descobridor d'Amèrica, Cristòfor Colom, «amic inseparable». En el segon viatge, l'any 1493, navegarà en l'expedició colombina i a Amèrica serà nomenat alcaid de la fortalesa de Concepción i, després, de Bonao.

Tal com ens explica Vallhonrat, les bones relacions i la confiança entre ells venien de l'època anterior a la història americana; de moments difícils i arriscats, de trifulgues juvenils a Mallorca, les conseqüències adverses de les quals els portarien a buscar refugi a les costes de Ligúria. Però la permanència en terres italianes, on van comercialitzar i es van experimentar en els negocis, va servir a investigadors, posteriorment, per esbossar la figura de Miquel Ballester i donar entrada a discussions en defensa de personatges de veracitat històrica més que dubtosa. Vallhonrat extreu del joc de cognoms italians la realitat viva del marí i comerciant tarragoní.

Amb el rerefons de la personalitat de l'almirall, Miquel Ballester s'acostarà d'alguna manera als negocis del sucre que el futur descobridor tenia a les illes portugueses de l'Atlàntic, i, lògicament, es formarà en la producció i el comerç d'aquesta substància. Tal com diu l'autor, Ballester, experimentat en el mar, va ser el visionari d'un futur per a les noves terres. Va veure les possibilitats d'aclimatar la canya de sucre a Amèrica: construiria un ingeni de sucre i «professionalitzaria» naborins (homes lliures) en la delicada i especialitzada tasca de la producció de sucre. Aquesta tasca ens recorda les opinions del pare Bartolomé de las Casas sobre la figura de Miquel Ballester, del qual afirma: «Yo lo cognocí mucho». Per la seva

banda, Gonzalo Fernández de Oviedo afegeix: «fue el primro que hizo azúcar». Quan mor Miquel Ballester, ja octogenari, De las Casas, crític amb la conquesta d'Amèrica, el recordarà com un «anciano y venerable persona». A final del segle XVI hi havia nombrosos ingenis de sucre funcionant a la Hispaniola.

L'amistat entre Colom i el tarragoní és patent en aquestes pàgines, i arribarà a un alt grau de confiança quan l'almirall nomeni Ballester tutor del seu fill primogènit Diego i, després, marmessor testamentari d'aquest. Quan Colom retorna, pres, Ballester no l'abandona i l'acompanya en aquest amarg viatge, per la qual cosa deixa temporalment Amèrica. D'altra banda, Vallhonrat dóna el protagonisme natural a la ciutat de Tarragona, que serà present en una part d'aquella singladura històrica. Ens parla de la possibilitat que Colom passés per la capital tarragonina de camí a Barcelona, quan va a retre compte del seu descobriment als Reis Catòlics. Així mateix, la Tarragona de Ballester acollirà l'almirall quan prepari el segon viatge, ampli i complet, en què Miquel Ballester participarà i s'embarcarà cap a Amèrica. Anys més tard, Ferran Colom s'estarà un temps a la capital tarragonina, sens dubte, entre familiars de Miquel Ballester.

A Amèrica queda el record de Miquel Ballester. Així ho demostra fins i tot gràficament l'autor. A la República Dominicana es construeix un monument de dimensions considerables que resumeix l'obra del nostre personatge: uns bous transporten un carro amb l'apreciada canya de sucre i, al peu, s'hi menciona l'home que va portar el valuós cultiu a aquelles terres. Aquest monument hauria de significar per a nosaltres un esperonament a liquidar un deute històric amb Miquel Ballester.

La canya de sucre va significar l'«or blanc», la melassa, allò «melós», com diu Vallhonrat en aquest volum i, sobretot, el mitjà per produir rom, tan unit a aquelles terres i a la navegació. Al Carib s'organitzen creuers a Europa, dels quals algun bé podria fer escala a la ciutat que va veure néixer Ballester, l'home de la canya de sucre americana. Entre tanta història de la nostra ciutat, visitarien a la Part Alta, els llocs on va viure Miquel Ballester i on va conviure amb el descobridor. Tarragona, una porta i una escala d'Amèrica.

A Ernest Vallhonrat i Llorba li devem, en aquest treball, en el seu llibre i diverses investigacions, la renovació històrica de la figura de Miquel Ballester, un tarragoní il·lustre i un bon americà.

LUIS NAVARRO MIRALLES

EL PORT DE TARRAGONA EN TEMPS DE BALLESTER I COLOM

Des de l'any 1444 ocupava la seu metropolitana de Tarragona l'aragonès Pedro de Urrea, gran amic del rei Joan II d'Aragó. L'arquebisbe fou capità de l'armada pontifícia, nomenat pel primer papa Borja, Calixt III.

A finals de 1483 l'arquebisbe tarragoní va sol·licitar a les Corts Generals de Tarazona (Saragossa) la restitució del moll romà de fusta per un nou dic de fàbrica al lloc on hi havia l'antiga escullera costera.

El 8 de març següent el rei Ferran II d'Aragó en va autoritzar l'execució, fet que va significar l'inici de la puixança del port de Tarragona.

TARRAGONA EN TEMPS DE COLOM I BALLESTER

Cal destacar quatre fets tant per la importància històrica que tenen com per la rellevància dels personatges que hi intervenen, als quals farem referència tot seguit.

La dispensa legítima de matrimoni dels Reis Catòlics es va gestionar a Tarragona

El matrimoni d'Isabel i Ferran, com és sabut, es va celebrar a Valladolid el mes d'octubre de 1469. D'acord amb les lleis vigents la cerimònia era il·legal a causa dels problemes de parentiu entre els contraents. Malgrat això, i com a mínim aparentment, els impediments es van resoldre amb la intervenció de l'arquebisbe de Toledo, Alfonso Carrillo, que va presentar una butlla expedida per Pius II en la qual es dispensava el grau de consanguinitat que havia impedit l'enllaç. Més tard es va comprovar que el document no era autèntic sinó que havia estat falsificat pel mateix Ferran i el seu pare Joan II amb el consentiment de l'arquebisbe Carrillo.

La historiadora vienesa Susanne Schüller-Pirolì relata els fets següents, que mostren que la dispensa es va sol·licitar al palau del Patriarca de l'arquebisbe de Tarragona quan n'era prelat l'aragonès Pedro de Urrea, amic del rei, que va ocupar la càtedra des de 1444 fins que va morir l'any 1489. Explica:

«[...] la reputació del jove Ferran d'Aragó va veure's durament afectada quan el seu germanastre més gran, Carles de Viana, va morir en una presó en què el seu pare l'havia tingut cruelment empresonat. La responsabilitat per aquesta tràgica mort de l'hereu legítim del tron d'Aragó i Navarra va recaure sobre Ferran –fill del rei Joan en segones núpcies– i sobre la mare, Joana En-

riquez. La indignació catalana es dirigia en gran mesura contra ella. La hostilitat era encara més gran a Navarra, on Joan regnava, en realitat, només com a hereu de la seva primera esposa, Blanca d'Evreux.

Roderic (de Borja, el cardenal valencià) va ser molt prudent. En primer lloc va espavilar-se per conèixer personalment el príncep Ferran abans de pronunciar-se sobre ell. El futur papa i el futur rei es van trobar abans del final de l'estiu de 1472 a Tarragona. El primer resultat d'aquesta trobada –explica la historiadora Schüller– fou que Roderic va recomanar urgentment al papa Sixt IV que concedís una legítima dispensa matrimonial per a Ferran i Isabel. Només així es podia arribar a la pacificació interna d'Espanya i guanyar-se la nació per lluitar contra els infidels. El papa va donar orella a aquestes afirmacions i va donar poders al seu legat per legitimar el matrimoni de la jove parella.»

Una lletra de canvi expedida a Tarragona en temps de Colom i Ballester

En el catàleg del mes d'agost de 2000, la firma londinenca Bernard Quaritsch venia per 20.000 lliures esterlines un important i històric document mercantil que confirma la relació de la ciutat de Tarragona amb personatges de l'entorn de Colom.

Es tracta d'una lletra de canvi signada per Lluís de Santàngel dirigida al seu germà Jaume. Són tres línies escrites en *vellum* (210 x 54 mm) i amb la signatura al peu: Tarragona, 8 de març de 1484. Al revers hi ha el text següent: «a mon carissim e magnífic Herma. Mons. Jaime de Santàngel en Valencia», i és endossada pel notari Salvador. La lletra és manuscrita pel financer Lluís de Santàngel, tresorer de la Corona d'Aragó i proveïdor de fons del primer viatge del descobriment de Colom.

El document dóna les instruccions per pagar 800 lliures en moneda de Barcelona a Johan de Pero Sanchiz: «pagar per aquesta primera de cambi [...] huyt centes livres de quexa moneda dict. DCCC's a Piero Spannochì.»

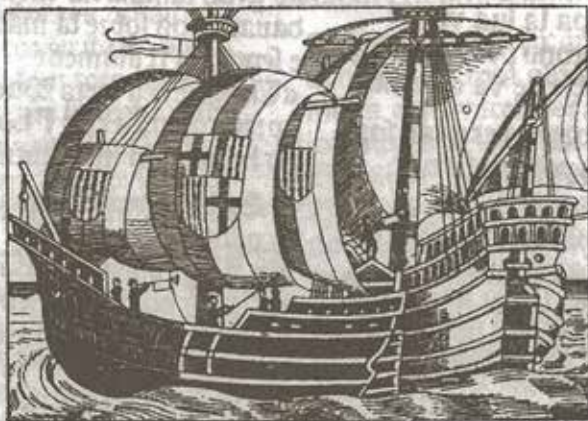
La troballa d'aquesta lletra de canvi emesa per Lluís de Santàngel a Tarragona té més rellevància del que pot semblar a simple vista. Implica una forta relació personal entre l'arquebisbe de Tarragona, Pedro de Urrea, i la família real d'Aragó, i especialment amb el rei Ferran el Catòlic. En aquell temps, Cristòfor Colom abandonava Portugal després d'haver quedat vidu de la noble portuguesa Felipa Moniz de Perestrello.

Retrat de Ferran Colom. Il·lustració del s. XIX del llibre *Colón*, d'Alphonse de Lamartine.

Cobles de tristor de les tres Naus catalanes de conserua.

Any Mil.CCCC.Lx.

Christians deuotament
preguem la Verge Maria
quens deliure 'n aquest dia
ab son Fill omnipotent.

¶ De conserua erē tres naus, **¶** Lo dilluns ab mar bonāça,
totes tres molt ben armades, ab lo vent fresch e molt larch
mossen Johan de Pontons, nauegant ab gran purança
en Gatorres e en Pujades: no trobā res quens embarc:
vn diumenge sol hixent e verem cantar la gent
partiren de la Turquia, moguts de gran alegria,
tots fehiem nostra via nūqua ves tal jutglaria
de la volta de Ponent. que tots anauen rient.

Romanç que Ferran Colom va adquirir «per uns diners» a Tarragona l'any 1513, segons consta al revers d'aquesta publicació. El fill de l'almirall, fundador de la Biblioteca Colombina, tenia el costum d'anotar el lloc, la data i el preu de totes les compres que feia.

Un romanç adquirit per Ferran Colom a Tarragona l'any 1513

Ferran Colom tenia el costum d'anotar la data, el lloc i l'import de totes les publicacions que adquiria per a la seva extensa biblioteca. Gràcies a aquests registres personals sabem que l'any 1513 Ferran es trobava a Tarragona. Ho confirma el text del catàleg genovès sobre la Mostra Internacional Colombina (1950-1951), on consta que el fill de Colom va adquirir a Tarragona una estampa o romanç que es va exhibir en aquesta exposició italiana. Què va impulsar la visita de Ferran a Tarragona? És evident que la causa no era precisament la compra d'un document que per si sol no tenia rellevància. Cal vincular el pas per la ciutat a les relacions personals de Cristòfor Colom amb aquesta i amb alguns dels seus habitants, amb els quals l'almirall havia viatjat al Nou Món. Cal tenir en compte que a Tarragona hi vivia la família de Ballester, de la qual podia obtenir informació sobre el seu pare.

El «Libro copiador de Cristóbal Colón» o el «Manuscrit de Tarragona»

El *Libro copiador* recull els documents que Colom enviava als Reis Catòlics. Abasta un llarg període, de 1492 a 1504, de l'any del descobriment al seu quart i últim viatge. Els investigadors de tot el món l'anomenen el «Manuscrit de Tarragona», perquè va ser en una llibreria d'antiguitats bibliòfiles d'aquesta ciutat on es va trobar, l'any 1986, aquest preuat document. Aquesta troballa ha estat decisiva per conèixer les primeres notícies escrites sobre el descobriment del Nou Món, els moments de desfogament en què Colom relata als monarques les inquietuds i l'estat anímic davant la soledat i la malaltia. «Cap altre text supervivent s'hi pot comparar ni en extensió ni en qualitat», afirma Rumeu de Armas. El que cal preguntar-se és per què apareix a Tarragona un dels manuscrits més valuosos per comprendre la història de Colom i les relacions de l'almirall amb la ciutat mediterrània.

Les connexions amb Tarragona van ser diverses

L'aragonès Pedro de Urrea va ser arquebisbe de Tarragona durant quaranta-cinc anys, del 1444 fins que va morir el 1489, tres anys abans del descobriment del Nou Món. Durant el pontificat del Calixt III –el primer dels Borja–, de 1445 a 1458, el papa va nomenar l'arquebisbe capità general de l'armada pontifícia. Aquest ho va ser fins que a la mort del pontífex,

el mateix any de la mort del rei de Catalunya i Nàpols Alfons V el Magnànim, tiet patern de Ferran el Catòlic. El segon papa Borja, Alexandre VI, va atorgar al pare Boyl diverses butlles que el nomenaven vicari de Roma al Nou Món.

La família reial va residir de 1462 a 1468 al palau de la Cambreria de la Catedral de Tarragona, seu metropolitana de l'arquebisbe Pedro de Urrea, gran amic de Joan II d'Aragó, pare de Ferran el Catòlic, que tenia deu anys quan va arribar. L'arquebisbe Urrea fou el tutor del príncep Ferran, a qui va acompanyar l'any 1465 a la batalla de Calaf. El 13 de febrer de 1468 va morir a Tarragona la reina mare Joana Enríquez, i fou enterrada al monestir de Poblet. Les seves restes es mantenen encara al panteó reial. L'any 1472 va tenir lloc també a Tarragona la gestió per legitimar el matrimoni d'Isabel i Ferran. Pel que fa a Colom i Ballester, als arxius històrics de Tarragona hi consta que aquestes famílies existien entre els segles XIV i XVI.

Andreu Colom, cosí del gran navegant, va tenir problemes l'any 1489 amb la Inquisició de Tarragona, que el va condemnar, juntament amb la seva dona Blanca i la seva sogra Francisca, tots conversos, per haver observat rituals jueus. Els cosins de Colom, Andreu i Joan Anton, escuder i criat, respectivament, acompanyarien el navegant en el tercer i quart viatge al Nou Món.

Miquel Ballester participaria en la segona expedició de Cristòfor Colom al Nou Món. També embarcaria en aquesta expedició el clergue aragonès Bernardo Boyl, amic de l'arquebisbe Urrea de Tarragona, a qui el rei Ferran havia nomenat secretari i ambaixador diplomàtic a França. Boyl hi anava com a vicari de Roma i primer evangelitzador al Nou Món. Tarragona era, doncs, una ciutat vinculada a aquests personatges, i és aquí on Ferran Colom, l'any 1513, arriba en busca dels antecedents del seu pare, i on adquireix el poema esmentat.

Aquests fets són indicis per acreditar el perquè de l'aparició l'any 1986 a la seu episcopal de Tarragona d'un document tan important com és el *Libro copiador de Colón*, conegut per estudiosos de tot el món com a «Manuscrit de Tarragona».

Miquel Ballester, català i natural de Tarragona

Miquel Bellester, marí i mercader tarragoní, i Pere Casaus, també d'origen català i resident a Sevilla, pare de Bartomeu Casaus (o De las Casas), van participar junts en el segon viatge de Colom al Nou Món, l'any 1493, i allà van rebre terres i comandes. L'any 1498 Pere Casaus tor-

na a Sevilla, on vivia la seva família, amb un regal molt especial per al seu fill Bartomeu, que llavors tenia 24 anys. L'obsequi era un jove esclau indi *taíno* que posteriorment fou educat com a servent, i que es va convertir en el centre d'atenció i l'enveja dels seus companys. Més tard, el jove Casaus canviaria el seu cognom pel cognom castellà De las Casas, com feien tradicionalment els emigrants que embarcaven amb les esquadres de Castella camí de les Índies. L'any 1502 la reina Isabel de Castella promulgà una ordre que obligava repatriar els gairebé tres-cents esclaus indis que els conqueridors espanyols havien portat durant aquells anys de descobriment i conquesta. És fàcil imaginar el dolor que va causar al jove Bartomeu, ja amb vint-i-vuit anys, separar-se definitivament d'aquell esclau a qui amb tanta dedicació havia preparat com a servent. Aquest fet marcaria per a tota la vida l'interès de Bartomeu per defensar els drets dels indis nadius del Nou Món.

Anys més tard, fent referència a Miquel Ballester, fra Bartolomé de las Casas –fill de Pere Casaus, company del marí tarragoní– escriuria, a *Historia de las Indias*: «Miguel Ballester, catalán, natural de Tarragona viejo y muy venerable persona...», i afegiria més tard: «ésta es su carta, y bien parece que era catalán, porque hablaba imperfectamente, pero hombre virtuoso y honrado y de voluntad sincera y simple; yo le cognoscí mucho».

Malgrat l'inestimable interès del contingut de *Historia de las Indias*, no es va publicar fins tres-cents anys més tard, l'any 1885. Mentrestant, els seus textos van ser consultats i revisats per historiadors i estudiosos, alguns dels quals adversaris acèrrims de les seves tesis, com Juan Ginés de Sepúlveda, cronista de l'emperador Carles V.

Gràcies a la informació facilitada per la senyora Isabel Company, de l'Arxiu Històric de Tarragona, i a la important aportació de Francesc Cortiella i Òdena, disposem de les referències següents sobre les famílies Ballester i Colom, residents a Tarragona entre els segles XIV i XVI.

Llinatges dels Ballester a Tarragona (s. XV-XVI)

Fins a l'any 1472, cada any, per Sant Miquel, la ciutat pagava 50 s. en cens per a les escoles a **Bartomeu Ballester**, prevere beneficiat de la Catedral (CORTIELLA, p. 295).

Bartomeu Ballester, prevere beneficiat de la Seu, del benefici de Sant Martí, rep 50 s. en cens «por razón del albergue de las escuelas de gramática», per acord del consell de 17 de juliol de 1425 (AM, 41, 1425-1427).

nombre la concepció. En esta puso por alcayde
a vn hydalgo que se llamo Juan de ayala: des
pues la tuuo vn miquel ballester catalan na
tural de Tarragona viejo y muy venerable pso
na. Por manera que ouo en esta ysla tres
16 de octubre. miquel ballester. esta es su
carta y bje parece q era cathalan per q habla
ya imperfecta mete: pero hombre virtuoso y
honrrado y de valunvau pinguuuy. miquel
yo le cognosci mucho. f. 107 r.

Reproducció dels paràgrafs sobre Miquel Ballester que apareixen en una còpia de 1690 del manuscrit de *Historia de las Indias*. Fra Bartolomé de las Casas el va començar a escriure a Sevilla l'any 1532 i el va acabar a Valladolid trenta-quatre anys després. De las Casas va establir al testament que no es publicqués fins quaranta anys després de la seva mort, fet que va passar el 17 de juny de 1566.

Pere Ballester (1469, novembre, 11), conseller de la ciutat, espaser (AM, 75 1469 y 1470). «1469, noviembre, 11. Del proveimiento de trigo tierno por causa de la guerra». El comte de Prades (Joan Ramon Folc III de Cardona), capità general del Principat. (AHT, fons de l'Ajuntament de Tarragona, Actes municipales, 75, *Liber conciliorum civitatis Terracone*, 1469 i 1470, f. 7).

Tomás Ballester (final s. XV - inici s. XVI), (AHT, documents en paper 23/111).

Esperança Ballestera, filla de Tecla Besora, 1507. Pretenen fer i vendre pa (AHT, documents en paper, 7/80).

Llinatges dels Colom a Tarragona (s. XIV-XVI)

Pere Colom (1331). Índex antic, p. 219: «811. (12 julio 1331 - 11 julio 1331). Sindicado hecho por la universidad de Vilaseca de Solcina a **Pere Colom** y a Guillém Amigó para dar los homenajes a aquel administrador. A IIII *idus iulii* MCCCXXI. Cerrada por Joan de Figuerola, rector de Vilaseca. Sindicado por los hombres de Barenys para dicho efecto. A V *idus iulii anni*. Cerrado po , fol. 616.»

Nicolau Colom (1403). Candidat a mostassaf (funcionari encarregat de contrastar els pesos i les mides). (CORTIELLA, p. 103).

Joan Colom (1467). Índex antic, p. 210: «772. Item un establecimiento hecho por Joan Albarratzi procurador del mismo arzobispo y Patriarca de Alejandría a Pedro de Calatayud de una casa que fue de Pau Vidal, enfrente de la casa de **Joan Colom** y de la casa del matadero, con la parte de atrás del castillo arzobispal y delante con la calle, a censo de 4 sueldos 4 dineros a Pascua y otros 4 sueldos 4 dineros al Arcediano de Vilaseca por quien también tiene, fue adjudicada a la Mensa por censos debidos, tampoco puede poner censos. Hecho a 6 de mayo 1467, cerrado por Nicolau Ortells, notario, nº 53, fol. 355.»

Carrer de **Montserrat Colom** (1472). (Arxiepiscopologi, II, p. 114 i 115).

Gabriel Colom, beneficiari. L'any 1483, juntament amb el canonge Jaume Campaner i el comensal Miquel Cisterer, va rebre l'encàrrec de Pedro de Urrea d'escriure un nou breviari, que seria utilitzat per la cort, acabat en un any i estampat a Barcelona per Joan Rosembach (Arxiepiscopologi, II, p. 117 i 118; i RAMÓN, 2001, p. 456).

Andreu Colom (13 d'abril de 1495). Consta com a testimoni (AHT, fons notarial de Tarragona, 2, f. 42).

Pere Colom (1605). Índex antic, p. 110.

LES RELACIONS ENTRE BALLESTER I COLOM

1452. Els Ballester i els Colom provoquen una revolta entre pagesos i terratinents a l'illa de Mallorca

L'any 1452 trobem Miquel Ballester i el seu cosí Simó *Tort* Ballester a Mallorca amb els germans Joan (Cristòfor) i Bartomeu Colom, coneguts després com a 'Colón'. Durant l'estada a l'illa van impulsar i protagonitzar una revolta dels pagesos contra els terratinents. Els rebels pretenien acabar amb l'augment elevat dels impostos que els reclamaven per cultivar les terres, així com amb els impostos extraordinaris que exigia el rei d'Aragó. Diversos autors mallorquins d'èpoques diferents han deixat constància d'aquests fets en les seves obres, entre els quals Vicent Mut, Joan Binimelis i Josep M. Quadrado.

L'oposició armada contra els impostos reials perdria força. Quan els Colom van ser perseguits per l'autoritat de l'illa, la resistència va caure aviat des de la base. Va publicar-se un edicte d'indult per a tots els sublevats excepte per a Joan i Bartomeu Colom, que van fugir en companyia de Miquel Ballester i de Simó *Tort* Ballester, cap de la conspiració. La revolta fou sufocada gràcies a la intervenció d'una tropa de dos mil homes ben armats i equipats que el rei Alfons V d'Aragó va enviar des de Nàpols.

L'empresa mercantil dels Colom i Ballester

Gairebé vint anys més tard dels fets de Mallorca, i possiblement a causa d'aquests fets, trobem els Colom i Ballester establerts a Gènova i Savona. Més endavant s'associa Miquel Ballester amb la figura enigmàtica i desdibuixada de Miquel de Cuneo, fet que cal comentar.

Els autors Juan Gil i Consuelo Varela, al capítol «Relación de Miguel de Cuneo» del llibre *Cartas particulares a Colón y relecciones coetáneas* (1984), escriuen:

«En cambio, en 1470 un Simón de Cuneo, tejedor de paños estante en Génova, figura en un documento juntamente con otros miembros de la profesión, entre ellos Domenico Colombo, para fijar el precio que habían de recibir de los laneros por su trabajo, poco después un Bartolomé de Cuneo aparece avecindado en Saona y sometiéndose, con D. Colombo y otros artesanos, a una serie de estatutos gremiales. Parece más lógica, en consecuencia, la posibilidad de que Miguel de Cuneo descendiera de aquella familia de tejedores de lana conciudadanos de los Colombo, y que su trato con el futuro Almirante datara de la niñez.»

Amb aquesta observació tan encertada Gil i Varela pretenen –com a mínim– qüestionar unes dades sobre un tal Miquel de Cuneo que consideren poc fonamentades, tal com manifesten en un comentari posterior:

«He aquí, pues, algunos hilos inconexos pero no fortuitos de la tupida maraña que tejen en torno a Colón sus conocidos italianos, que a veces, como en este caso, sólo hacen una fugaz entrada en escena para retirarse acto seguido en discretísimo mutis.»

Tal com es desprèn del comentari de Gil i Varela, Miquel de Cuneo, efectivament, és una peça més d'aquest «tupit embull», que apareix en alguns escrits relacionats amb la vida i viatges de l'almirall les vegades suficients per a què el lector en conegui l'existència i estableixi una relació personal amb Colom, similar a la que va mantenir el descobridor amb el seu amic tarragoní Miquel Ballester. Però no hi ha proves contrastades de l'existència d'aquest Miquel de Cuneo.

Colom/Colombo/Colón i Ballester/Ballesteró

La família Colom, tot i que era coneguda a Gènova com a 'Colombo' (1470), a Escandinàvia com a 'Scolvus' (1477), com a 'Colom' durant l'estada a Portugal i com a 'Colón' abans de partir cap a Castella cap al 1484, era la mateixa. Són, per tant, els mateixos Colom de la família de navegants judaicocatalana, súbdits de la Corona d'Aragó qui per qüestions polítiques i econòmiques van haver d'emigrar a Gènova, tal com apunta l'investigador gallec Salvador de Madariaga. Aquesta identificació porta

a afirmar que es tracta dels Colombo que en aquest quinquenni residien al Genovesat; igual que a Miquel Ballester a Santo Domingo de la Hispaniola se'l coneixia amb el nom de 'Miguel Ballestero', tal com figura a la placa del gran monument a la canya de sucre d'aquesta ciutat caribenya.

Ho confirma el mateix Ferran Colom quan escriu, a *Historia del Almirante*: «Colombo [...] porque en efecto éste era ya el sobrenombre, o apellido de sus mayores, aunque él, conforme a la patria donde fue a morar y a comenzar nuevo estado, limóle evocablo para que se conformase con el antiguo, y distinguió aquellos que de él procedieron, de todos los otros que eran colaterales, y así se llamó Colón.»

Si analitzem detingudament aquest paràgraf observarem que dona compte de l'exactitud amb què s'utilitza cada nom, amb la finalitat de deixar clar a què és deguda la transformació del cognom per tal de no deixar lloc a falses interpretacions. Distingeix el sobrenom, 'Colombo', del cognom real, que no esmenta. Però és obvi que aquest, l'original, és 'Colom'. Ferran utilitza amb una precisió extraordinària el terme 'limar' i no els habituals 'acortar' o 'reducir'. 'Colón' és el resultat d'haver llimat una grafia més llarga, *m*, que té com a resultat la *n* final de la paraula. Amb això abarcava dos objectius: acostar-se al màxim possible al cognom primitiu 'Colom' i adaptar-lo al castellà amb el nou 'Colón', perquè Castella va ser «donde fue a morar» o on va aconseguir «nuevo estado». Amb aquesta modificació, que a partir de llavors van estendre als seus descendents, era possible distingir els avantpassats i els de la seva generació —anomenats Colombo—, que van emigrar a les terres de Ligúria.

No hi ha cap dubte que els tres cognoms responen a tres episodis de la vida de l'almirall, i va quedar definitivament fixat el castellanitzat 'Colón'.

DOCUMENTS ITALIANS ESPURIS O FALSOS: LA IDENTITAT DE MIQUEL BALLESTER

El «document d'Asseretto»

El document s'anomena així pel personatge que el va trobar, el general Hugo Asseretto, a la biblioteca de la Universitat de Bolonya, l'any 1904. Aquest indica que la minuta era a l'Arxiu Notarial de la ciutat de Gènova, en acta del notari Gerolano Veintinuglia, emesa en aquella ciutat el 25 d'agost de 1479. Per aquest document sabem que Cristoforo Colombo fa una declaració jurada a Gènova en la qual es declara «d'uns vint-i-set anys» i establert a Lisboa, on aviat ha de tornar. En aquesta afirmació es basen els que mantenen, en contra tants testimonis i inidicis, que Colom va néixer el 1451. Com se sap, l'almirall va morir a Valladolid l'any 1506 als 70 anys, segons afirma el seu amic Andrés Bernáldez, el mossèn de Los Palacios (Sevilla). Per tant, el genovès no pot ser el gran navegant.

«La minuta Asseretto —diu Ulloa— no presenta carácter ninguno de autenticidad. Carece de la firma del declarante, de la del notario y del signo de éste, lo que le quita, en cualquier caso, todo valor.»

Segons Antonio Rumeu de Armas, que fou director de la Real Academia de Historia, un dels textos bàsics per diferenciar Cristoforo Colombo i Cristòfor Colom és el «document d'Asseretto», de 25 d'agost de 1479. Aquest document, afirma l'historiador, «reúne indicios bastante patentes de falsificación».

La primogenitura

La primogenitura, com és sabut, és el patrimoni familiar heretat sempre pel fill més gran. És una institució molt antiga que preval encara en molts

indrets. En la primogenitura, elevada a escriptura pública el 22 de febrer de 1498, Colom deixa les seves propietats al seu fill Diego. És la prova que es considera definitiva –tot i que és considerada apòcrifa i espúria per alguns investigadors– per justificar la *genovesitat* de Colom. L'almirall, que mai va mencionar la seva procedència, diu en aquest document que és de Gènova perquè «de Génova salí y en Génova nació». Malgrat tot, aquesta afirmació es contradiu amb altres fragments del text.

En un d'aquests fragments, l'almirall suplica «al Príncipe Don Juan (que) no consientan ni consienta se disforme este mi compromiso de Mayorazgo y Testamento». El príncep a què fa referència el document havia mort el 4 d'octubre de 1497.

Ens preguntem com es pot fer una recomanació a algú que ja ha mort. A més a més, cal tenir en compte que els fills de Colom –Diego, d'onze anys, i Ferran, de cinc– eren des de 1493 patges de la cort del príncep Joan, i van seguir després que aquest morís al servei dels Reis Catòlics. És inviable pensar que Cristòfor Colom no coneixia aquest luctuós fet. D'altra banda, Colom, en la primogenitura de 1502, el document original de la qual es va perdre, no fa cap al·lusió a la primogenitura de 1498.

Resulta també estrany que Ferran Colom després de la mort de la reina Isabel I de Castella continués a la cort amb el rei Ferran fins que aquest morí, i que encara hi continués quan el succeí l'emperador Carles I d'Espanya i V d'Alemanya, l'any 1516. Què motivava el rei a oferir al fill de Colom un emparament tan prolongat, si tenim en compte que paral·lelament el seu pare patia oprobis i humiliacions, fet que feia que hagués d'iniciar pleits contra la corona per defensar els seus drets?

«Relazione de Michele de Cuneo»

En aquesta mateixa línia se situa el document citat per Gil i Varela, la carta d'un tal Jenaro Annari (natural de Savona), «Relazione de Michele de Cuneo». Aquesta carta es filtrà de manera sospitosa l'any 1885, abans de les commemoracions italianes del IV Centenari del descobriment del Nou Món, l'any 1892.

Amb aquesta missiva es pretén suplantar la personalitat del tarragoní Miquel Ballester. Es parteix d'un fet inqüestionable: cap dels cronistes coetanis de Colom, ni de tot el segle XVI, cita Miquel de Cuneo. El títol a què fa referència l'epígraf correspon a un relat «sobre las novedades de las islas del océano hespérico descubiertas por don Cristóbal Colón genovés», datat a Savona el 15 d'octubre de 1495. El savonès Miquel de Cu-

neo envia aquesta narració a Gerònim Annari, un noble amic seu, també savonès, per informar-lo amb detall de les vicissituds d'aquell viatge tan important a terres desconegudes. Català i Roca investiga exhaustivament la identitat d'aquest (fals?) personatge.

L'estudi de Pere Català i Roca

Pere Català i Roca és l'autor de l'opuscle *Un frau històric: la relació del segon viatge atribuïda a M. de Cuneo*. Ja en l'inici de l'estudi, al qual assegura haver-hi donat «una detinguda dedicació», no dubta a afirmar que «aquest protagonista mai va existir».

Català es defineix com a colombinista des que era jove. Un dels seus primers contactes amb el descobriment d'Amèrica es deu al llibre *Cristóbal Colón, genovés* (Editorial Maucci, Barcelona), del peruà Rómulo Cuneo-Vidal. Tot i que es desconeix la data exacta d'aquesta publicació, els «Juicios acerca de la obra» que figuren al pròleg són datats a Lima el 22 de novembre de 1927 i el 18 de gener de 1928, i a Gènova el 9 de gener del mateix any. Aquest llibre inclou un «Apéndice» dedicat a Miquel de Cuneo, marí genovès al servei dels Reis Catòlics i company de l'almirall en el segon viatge al Nou Món. Crida l'atenció la dedicatòria: «A S.E. Benito Mussolini dedica respetuosamente este libro. El Autor.»

Tot apunta que el contingut ha d'anar en consonància amb el context d'exaltació nacionalista del moment històric en què se situa l'obra. També és fàcil concloure que el llibre del peruà Rómulo Cuneo-Vidal apareix per posar fre a altres teories contràries a l'origen genovès de l'almirall. Efectivament, uns mesos abans, un altre investigador, també peruà, Luis Ulloa Cisneros, publicava a París *Colom, català*.

En l'anàlisi sobre Miquel de Cuneo al llibre *Cristóbal Colón, genovés* no hi ha cap dubte de l'objectiu que persegueix l'autor: demostrar l'estret vincle que existia entre el savonès i Cristòfor Colom. L'autor li atribueix no només una relació professional («acompañó a Cristóbal Colón en su viaje al Nuevo Mundo») i personal («sabemos que tuvo más de un punto de afinidad con el descubridor»), sinó que també fa incidència en els orígens de tots dos («hijo de padres cuyos antepasados —como los de Colón— fueron oriundos del valle de Fontanabuona») i en el lloc on vivien seus pares («Domingo Colombo pasó a ejercer su oficio de lanero en las dependencias de 'Saona' [...] halló a su comprovinciano micer Conrado Cuneo, establecido en 'Saona'»). Pere Català adverteix la inconsistència d'un personatge que tot i els llaços que pretesament l'uneixen a Colom apareix en escena de manera esporàdica.

«La 'Saona' e la supposta Relazione de Michele de Cuneo»

El treball de Català inclou un article d'un gran valor. L'any 1895, l'historiador savonès A. Bruno publica *La «Saona» e la supposta Relazione de Michele Cuneo*, on demostra haver investigat minuciosament els registres i arxius de Savona sense haver trobat referències sobre aquest singular personatge. Aquí en transcrivim la conclusió, que no està exempta d'una certa indignació a causa del premeditat o deliberat frau històric:

«Concludo col confermare il dubbio manifestato che la supposta relazione non sia che una burla: e son meravigliato come scrittori di merito, abbiano potuto prestarvi fede assoluta.»

Amb aquest fragment Bruno ratifica la teoria de Català sobre la invenció del personatge i la nostra tesi sobre la suplantació de Miquel Ballester.

El resultat de l'estudi

Amb aquestes tesis surt a la llum el personatge que s'amaga darrere del fictici Cuneo. Miquel de Cuneo no és només una invenció creada per reforçar la tesi que Colom era genovès; és també l'apropiació d'una personalitat real, amb un origen diferent i amb un altre nom: Miquel Ballester. Aquest era autèntic i fidel al seu amic Colom; i fou el company d'aventures juvenils a Mallorca i la mà dreta en l'organització de la companyia mercantil de l'expert navegant Colom/Colombo/Colón. La seva activitat principal es va dur a terme en l'important mercat medieval de Cuneo. Als ports de Savona i Gènova tenia els centres de venda de les mercaderies obtingudes pel corsari Colombo, tant les dels llaners i taverners Domenico i Bartolome Colombo com les de Simó Tort Ballester i Miquel Ballester. Tot això queda contrastat en documents datats entre 1470 i 1475, on es fa evident l'estreta relació entre els Colombo i els Ballester.

Insistent en aquest tema, en l'estudi «Relazione de Michele de Cuneo» que apareix en el llibre *Cartas de particulares a Colón y relaciones coetáneas* (Juan Gil i Consuelo Varela (ed.), 1984) s'afirma: «parece más lógica, en consecuencia, la posibilidad de que Miguel de Cuneo descendiera de aquella familia de tejedores de lana conciudadanos de los Colombo, y que su trato con el futuro Almirante datara de la niñez».

L'historiador dominicà Frank Moya Pons, en conèixer la suplantació del personatge històric tarragoní Miquel Ballester per l'imaginat savonès, es va manifestar sorprès i va afirmar: «Ahora comprendo las lagunas que hay sobre la figura de Michele de Cuneo.»

Traducció del treball d'A. Bruno de l'italià al castellà

L'any 1885 Olinfo Guerrini va presentar una comunicació a la Diputació d'Història Pàtria de la província de la Romagna sobre un manuscrit de la biblioteca de la Universitat de Bolonya anomenat «Manuscrit negre», que contenia, entre altres coses, una mena de relació escrita en forma de carta del savonès Miquel de Cuneo a un tal Gerònim Annari, noble savonès, sobre aquell viatge en què De Cuneo afirmava haver participat.

En primer lloc, hi ha altres proves que afirmen que Miquel de Cuneo havia format part de la segona expedició de Colom? Això no consta, tot i que és sabut que alguns savonesos van acompanyar Colom en els seus viatges. Però l'important és: qui era aquell Gerònim Annari a qui De Cuneo dirigeix la carta?

Ni per les investigacions que he dut a terme ni pels coneixements que he adquirit amb l'estudi continuat dels arxius savonesos, he trobat mai cap família ni cap individu amb aquest cognom a Savoia.

Malgrat això, a la carta el qualifica de noble savonès, i assegura que era amic de Cristoforo i Bartolomeo Colombo. En un registre de les famílies nobles, extret principalment de les deliberacions de l'Ajuntament i de les actes d'atorgament de la noblesa en els diversos segles, mai s'ha registrat cap Annari.

Si un era espanyol, l'altre italià. De Cuneo exagera massa i no deixa de dir i afirmar, fins i tot quan no és necessari, que Colom és de Gènova i que aquesta ciutat mai va tenir un personatge més important, get que incrementa la sospita que no es tracta d'un document sincer.

Colom, que veritablement no navegava per compte propi, ho inverteix a la propietat de Savona, o, com diu l'escrit, de la «bella savonesa», i redacta acta autèntica davant notari públic. Però, com podia Colom disposar d'aquesta illa sense el consentiment d'Espanya? Quins records d'aquesta suposada propietat van mantenir-se en la família de la Quada i en la memòria de l'almirall?

Acabo confirmant el dubte manifestat: que la suposada relació no sigui més que una burla. I quedo sorprès que escriptors reconeguts hagin pogut en algun moment donar-hi una credibilitat absoluta.

Conclusió sobre la suplantació del tarragoní Miquel Ballester

La ciutat italiana de Cuneo es va fundar a final del Segle XII. Es troba al peu dels Alps Marítics, a la regió del Piemont. El nom de Cuneo prové

de la formació inicial de la ciutat en un espai interior en forma de triangle o falca (en italià, *cuneo*), al vèrtex del qual es troba la confluència entre el torrent de Gesso i el riu Stura.

Al segle XV, en temps dels Colombo i els Ballester, residents a Gènova i Savona, era ja una ciutat amb un mercat important per la seva situació estratègica. A 70 km al sud hi ha la ciutat de Savona, a 75 km a l'oest la ciutat de Torí, i a l'est, Occitància i la Provença, regions des de les quals provenien mercaders i compradors. Els Colombo i Ballester eren coneguts a Savona com els «de Cuneo», perquè visitaven habitualment aquell mercat. Encara avui en dia es manté aquest mercat, situat al mateix lloc. En la història de la ciutat de Cuneo no hi consta cap referència a Miquel de Cuneo, i els historiadors locals consultats no en tenen tampoc cap notícia.

La suplantació de Miquel Ballester per Miquel de Cuneo es deu a la força del personatge tarragoní per la seva amistat indubtable i fidel durant tota la vida amb Cristòfor Colom. Per tal de reforçar la falsa tesi genovesa es va inventar la «Relazione de Michele de Cuneo».

Cal tenir en compte que ja en l'any 1452 trobem junts els Ballester i els Colom a Mallorca, lluitant amb els rebels. Els mateixos individus, entre 1470 o 1475, són coneguts a Savona i Gènova com els «de Cuneo».

La realitat del personatge Ballester i de la seva amistat amb Colom es fa evident en els punts següents:

L'any 1493 Miquel Ballester va acompanyar l'almirall en el segon viatge al Nou Món. Allà fou nomenat alcaid de la fortalesa de la Concepción i, poc després, amb la recerca d'or, també alcaid de Bonau.

En la revolta de Roldán contra Cristòfor Colom, Ballester fou el seu gran i eficaç mediador.

Va acompanyar l'almirall, pres i esposat per Bobadilla, en el viatge a Castella per ser jutjat.

Es van encomanar a Ballester dos repartiments d'indis amb vint-i-vuit servents, no esclaus, a la ciutat de La Buenaventura, a les noves terres descobertes.

A Santo Domingo, Miquel Ballester fou nomenat tutor i marmessor testamentari de Diego Colom, primogènit de l'almirall.

El trasllat al Nou Món de l'experiència en els cultius i mètodes utilitzats per elaborar la canya de sucre va ser important, de la qual cosa es desprèn que coneixia aquesta activitat. D'on devia aprendre aquesta activitat el tarragoní Miquel Ballester, si no col·laborant amb el seu amic Cristòfor Colom en les seves activitats en el negoci del sucre?

Per tant, aquest personatge és d'una importància tan gran en la vida de l'almirall que era imprescindible suplantar-lo, ja que la vida de Cristòfor Colom no podia concebre's sense la de Miquel Ballester.

COLOM I BALLESTER A LES ILLES PORTUGUESES DE MADEIRA

Amil quilòmetres al sud de Portugal i a 600 de Marroc hi ha les illes de Madeira, un arxipèlag atlàntic format per quatre illes. La més gran és Madeira, muntanyosa, amb valls profundes i una vegetació exhuberant. La capital, Funchal, es troba a l'est de la costa sud. A 50 km al nord-oest de Funchal hi ha l'illa de Porto Santo, molt més petita i amb un clima i un paisatge diferents. Les altres dues petites illes que conformen l'arxipèlag –La Desierta i La Salvaje– es troben a uns 30 km al sud-oest de la capital. Estan deshabitades, i la flora i la fauna estan protegides.

L'estada de Cristòfor Colom a Porto Santo la relata el seu fill Ferran. En el capítol V de *Historia del Almirante* descriu el naufragi de Colom després d'un combat naval en les aigües del cap de San Vicente (1476), al sud de Portugal. Després de recuperar-se dels danys i patiments a Lagos, es dirigí a Lisboa, a prop de «donde se sabía que se hallaban mucha gente conocida; lo más presto posible se fue allí, donde siendo conocido de ellos, le hicieron tanta cortesía y tan buen acogimiento que puso casa en aquella ciudad; se casó», amb Filipa Moniz, de família noble, com hem dit. El seu pare, el difunt Pedro Moniz de Perestrelo, fou protagonista l'any 1419 del descobriment de les illes de Porto Santo i, un any després, de les de Madeira. El sogre de Colom seria el primer governador-donatari de l'illa de Porto Santo fins a la seva mort. Anys després ocuparia aquest càrrec el seu fill, germà de Filipa. Ferran Colom resumeix en poques línies la transcència d'aquella boda.

Pel que fa a les illes i la relació d'aquestes amb Colom, en el capítol III de *Historia de las Indias*, Bartomeu de las Casas deixa constància d'unes anotacions del mateix Colom que proven que l'equinoccial estava també habitada: «Yo estuve en el Castillo de la Mina del Rey de Portugal, que está debajo de la equinoccial», i el mateix De las Casas escriu al capítol següent:

«Así que fué a vivir Cristóbal Colón a la dicha isla de Puerto Sancto, donde engendró al dicho su primogénito heredero D. Diego Colón, por ventura, por sola esta causa de querer navegar, dejar allí su mujer, y porqué allí en aquella isla y en la de la Madera, que está junto, y que también se había descubierto entonces, comenzaba a haber gran concurso de navíos sobre su población y vecindad y frecuentes nuevas se tenían cada día de los descubrimientos que de nuevo se hacían [...] así navegó algunas veces aquel camino en compañía de los portugueses, como persona ya vecino y cuasi natural de Portugal, y porque algún tiempo vivió en la dicha isla de Puerto Sancto, donde dejó alguna hacienda y heredades su suegro Perestrelo.»

Està documentat que Cristòfol i Bartomeu Colom, juntament amb altres paisans, van estar a Madeira, Guinea Equatorial i les illes de Cap Verd, de territori portuguès, on es devien especialitzar en el cultiu i la manipulació de la canya de sucre. Colom va emportar-se de les plantacions africanes quatre cultivadors experts per formar els nous operaris al Carib.

Façana de la casa de Cristòfor Colom, a Porto Santo, a Madeira (Portugal).

Colom, navegant i comerciant

La presència de Cristòfor Colom a Madeira, de 1478 a 1484, no es pot desvincular dels contactes amb la gent que havia conegut durant la seva estada a les comunitats genovesa i portuguesa de l'illa a la capital de la qual, Funchal, residia el genovès João Esmeraldo, un important comerciant de sucre.

De las Casas relata una de les estades de Colom a Madeira en l'obra citada anteriorment:

«Y porque entonces estaba rota la guerra con Francia, túvose nueva de una armada de Francia, que aguardaba sobre el Cabo de San Viceinte, al Almirante para tomallo. Por esta causa deliberó de hurtalles el cuerpo, como dicen, y hace un rodeo enderezando su camino derecho a la isla de la Madera. Llegó a la isla del Puerto Sancto, jueves, 7 de Junio, donde paró a tomar leña y agua y refresco. Y oyó misa; y hallóla toda alborotada y alzadas todas las haciendas, muebles y ganados, temiendo no fuesen franceses. Y luego aquella noche se partió para la isla de la Madera, que, como arriba [en el capítulo 36] se dijo, está de allí 12 ó 15 leguas, y llegó a ella el domingo siguiente, a 10 de junio. En la villa le fué hecho muy buen recibimiento y mucha fiesta por ser allí muy cognoscido, que fue vecino de ella en algún tiempo. Estuvo allí, proveyéndose cumplidamente de agua y leña y lo demás necesario para su viaje, seis días. El sábado, a 16 de junio, partió con sus seis navíos de la isla de la Madera, y llegó martes siguiente a la isla de la Gomera.»

Madeira, mercat europeu del sucre

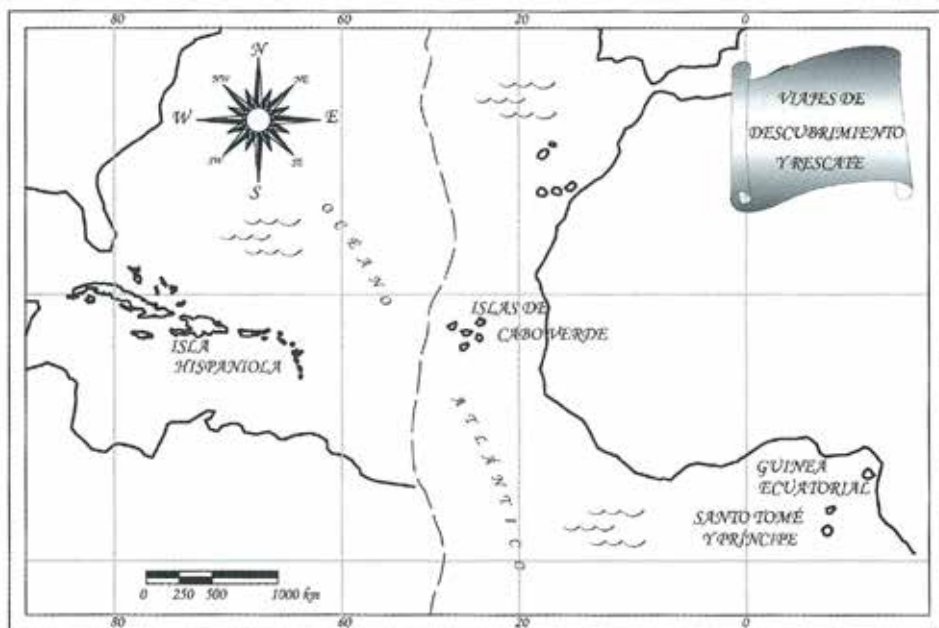
L'any 1425 s'inicia l'exportació de la canya de sucre des de l'Atlàntic, concretament des de Madeira. A partir de 1484 té lloc l'explotació de les grans plantacions de canyar: al litoral del continent africà de Guinea Equatorial, a les illes de Cap Verd i de São Tomé, al tròpic atlàntic africà, i, més endavant, l'any 1493, a l'illa la Hispaniola.

L'investigador de Madeira Alberto Vieira, al llibre *Canaviais, açúcar e aguardente na Madeira*, fa referència a les relacions de Colom amb el comerç del sucre:

«Colombo abrió las puertas al Nuevo Mundo y trazó el rumbo de la expansión de la caña de azúcar. Su cultura no le era ajena,

pues el navegante tenía en su curriculum algunas actividades ligadas al comercio del azúcar en Madeira. El navegante, antes de su relación afectiva con el archipiélago, fue un ejemplo de muchos genoveses del mercado de azúcar madeirense. En 1478 se encontraba en Funchal al servicio de Paolo di Negro para conducir a Génova 2.400 arrobas a Ludovico Centurione. Con este viaje y después de larga estancia de navegar en la isla, Colón junto con su amigo Ballester se convirtieron en conocedores de la dinámica e importancia del azúcar en Madeira.»

Al gener de 1493, quan preparava el segon viatge, el navegant sugereix als Reis Catòlics embarcar 50 pipes de mel i 10 caixes de sucre de Madeira per a les tripulacions, i els indica, d'acord amb l'experiència acumulada, que el millor moment per adquirir aquestes mercaderies és fins al mes d'abril. A aquest fet s'hi pot sumar l'escala de l'almirall a Funchal en el decurs del tercer viatge, el juny de 1498. És molt probable la presència d'arrels de canya a Madeira en el bagatge dels agricultors que l'acompanyen per a la seva futura aclimatació a les illes descobertes. En aquest moment, la cultura dels canyars havia adquirit una gran importància a l'illa, i hi havia una important franja de canyars al llarg de la costa sud.

Mapa: Viatges de «descobriment i rescat» a la costa africana portuguesa.

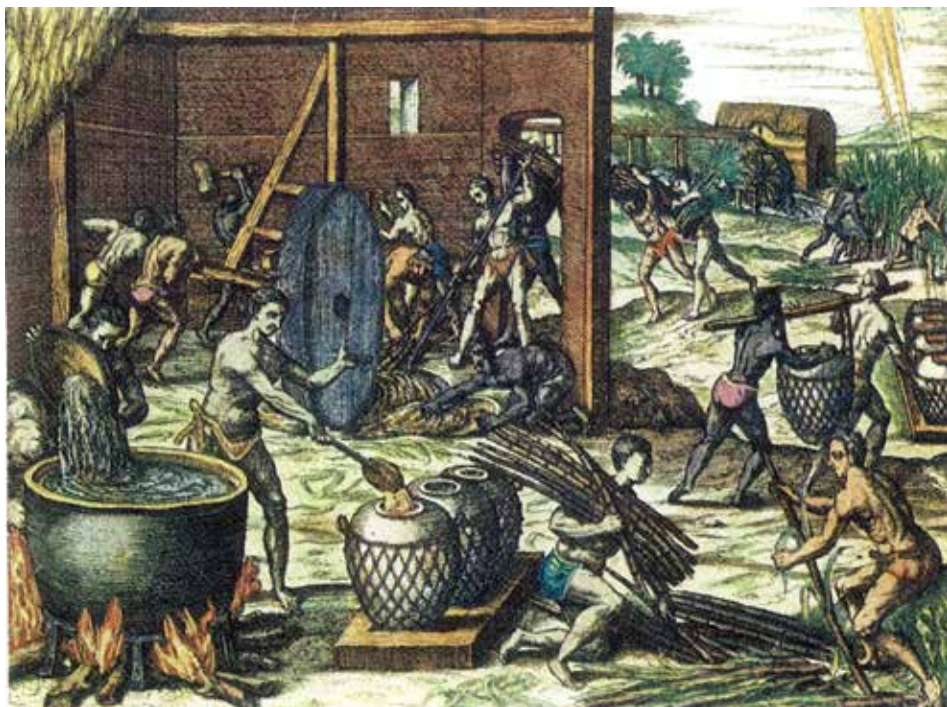
Durant aquest interval de temps, l'activitat de Cristòfor Colom és decisiva. Entre 1478 i 1484 l'almirall du a terme diversos viatges de «descobriment i rescat». Tal com explica De las Casas, el seu germà Bartomeu acostumava a acompanyar-lo:

«En estos viajes y descubrimientos, o en alguno dellos, se halló el Almirante D. Cristóbal Colón y su hermano D. Bartolomé Colón, según lo que yo puedo colegir de cartas y cosas, escriptas que tengo de sus manos. [...] anduvieron ambos muchas o algunas veces, como arriba dije, ocupados y en compañía de los portugueses en estos descubrimientos.»

La ruta s'iniciava a Madeira i es dirigia a les posicions que els portuguesos acabaven de descobrir a Guinea Equatorial i les illes de Cap Verd. Aquestes es troben al mateix paral·lel que l'illa antillana la Hispaniola (Santo Domingo), a la costa occidental de l'oceà Atlàntic, on l'almirall establiria la seva residència des del primer viatge, l'any 1492. Cap Verd constituïa un reducte d'esclaus capturats al continent africà per al mercat europeu i, més tard, per a l'americà. Els esclaus cultivaven grans plantacions de sucre, que elaboraven amb ingenis moguts per la força humana o animal. Més endavant es començarien a construir i instal·lar ingenis mecànics moguts per la força de l'aigua. L'objectiu d'aquells viatges de «descobriment i rescat» era, per tant, seleccionar llavors de fruits tropicals, com era la canya de sucre, i reclutar alguns esclaus africans, que en coneixien el cultiu i l'elaboració, per transportar-los per cultivar a les noves terres que pensaven trobar.

A Funchal, com hem dit, hi residia João Esmeraldo, agricultor, comerciant de sucre i proveïdor de Colom. Vint anys més tard es convertiria en una de les majors fortunes de l'illa. En tornar del tercer viatge, Colom va recalar 6 dies a Funchal i Esmeraldo acollí l'almirall, virrei i governador de les Índies a la nova i magnífica casa construïda el 1495, a prop d'on es troba actualment el Museu del Sucre.

Els segles XVI i XVII van ser pròspers per a Madeira: l'illa es convertí en el centre del mercat del sucre europeu. A la producció pròpia s'hi sumava la importació de grans quantitats extretes a les plantacions portugueses de Guinea Equatorial, les illes del Cap Verd i de São Tomé, les Antilles i, fonamentalment, Brasil. L'eviamment de sucre brasiler es duia a terme en grans caixes de fusta amazònica que s'utilitzava posteriorment per construir magnífics mobles que encara avui en dia poden admirar-se a la Quinta-Museu das Cruzes de Funchal.

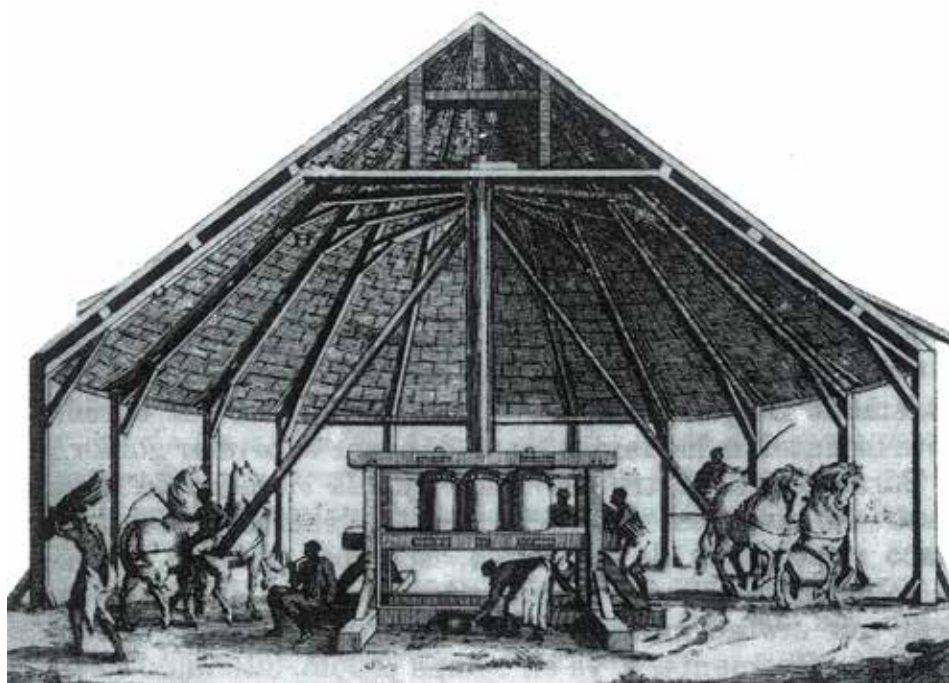
Ingeni amb mà d'obra esclava per moldre la canya de sucre i extreure'n el suc, o *guarapo*, mogut amb força humana.

Paolo Emilio Taviani a *I viaggi di Colombo* explica el paral·lelisme que establí Colom entre els productes ja coneguts a Guinea i els de les terres descobertes:

«A una prima impressione, il Genovese, che ha conosciuto gli ignami in Guinea, confonde con essi l'ajes, cioè la batata [...] Qui le ajes crescono più grosse e buone di quante abbia visto altrove, poiché l' Ammiraglio dice che ne aveva già visto in Guinea [...] Studi recenti compiuti particolarmente in Dominicana hanno portato a concludere che l'ajes e il tubero che lo Scopritore definisce, per il ricordo della Guinea.»¹

«Il fallimento dell' impresa coloniale di Colombo all' Hispaniola: Nel *Manual de historia dominicana* —che, in qualche punto

1 En una primera impressió, el genovès, que va descobrir els nyams [un tubercle] a Guinea, els confon amb patates [...]. Aquí els nyams són més grossos i bons del que mai havia vist en altres llocs. Després diu que ja n'havia vist a Guinea [...]. Estudis recents duts a terme especialmente a la [República] Dominicana conclouen que aquell nyam és el tubercle que el descobridor defineix, pel record que en té de Guinea.

Un dels primers ingenis o molins moguts amb força animal per moldre la canya de sucre a San Cristóbal, Santo Domingo.

Vestigis del primer molí de canya de sucre instal·lat a la bocana del riu Nigua, a San Cristóbal.

riportiamo integralmente e il resto riassuntivamente— Moya Pons sottolinea che il piano di Colombo era stato di costituire nell' Hispaniola una fattoria o colonia simile a quelle che egli aveva visto, molti anni addietro, lungo le coste di Guinea e Capo Verde, in Africa.»²

Colom va acompanyar del tarragoní Miquel Ballester en el segon viatge al Nou Món, tal com relata Fra Bartolomé de las Casas i corrobora Gonzalo Fernández de Oviedo a *Historia Natural y General de las Indias*: «Miguel Ballester, natural de Cataluña, fue el primero en extraer el jugo de la caña de azúcar en la isla caribeña». A partir de 1493, Miquel Ballester –amic del descobridor i el seu col·laborador més fidel a la Hispaniola– va portar a les noves terres arrels de canya de sucre i agricultors especialitzats.

Miquel Ballester fou, l'any 1505, el primer a extreure el suc de la canya de sucre en el seu ingeni de San Cristóbal (Santo Domingo). El clima d'aquella terra i les característiques del terreny van afavorir l'arrelament de l'or blanc i li van permetre cultivar grans extensions de canyars i implantar molins o ingenis mecànics que van fer augmentar la producció. Fou llavors quan realment es va desenvolupar la indústria del sucre i es va estendre a molts territoris d'Hispanoamèrica.

L'escriptor cubà Carlos Martí, a *Los catalanes en América* (L'Havana, 1919), fa referència a Ballester com el propietari del primer molí expremedor de sucre o el primer ingeni, situat a la bocana del riu Nigua –a San Cristóbal (Santo Domingo)–, i detalla que a final de la primera dècada del segle XVI hi havia ja vint ingenis a l'illa la Hispaniola.

Ballester, precursor de l'«ouro branco» a Amèrica

Pocs productes han influït tant en la història del món occidental com la canya de sucre, fonamentalment des que Cristòfor Colom la va introduir al Nou Món, en el segon viatge (1493).

La investigadora de Granada Adela Fábregas García confirma la importància del comerç del sucre en l'article «Del cultivo de la caña de azúcar al establecimiento de las plantaciones»:

2 El fracàs del projecte colonial de Colom a la Hispaniola: A *Manual de historia dominicana* –que en algun altre punt citem íntegramente i en la resta resumidament– Moya Pons subratlla que el pla de Colom havia estat construir a la Hispaniola una propietat agrícola o una colònia similar a les que havia vist anys abans a les costes de Guinea i de Cap Verd, a Àfrica.

«La penetración de nuevos azúcares como el portugués producido en Madeira hasta antiguas zonas productoras del Levante mediterráneo, no es más que un tímido avance de lo que sucederá más adelante con los azúcares americanos, que llegarán a saturar el mercado europeo.»

La mateixa autora afegeix, més endavant:

«Recordemos brevemente que hasta mediados del siglo xvi, en que se introducen importantes innovaciones procedentes de las nuevas áreas productivas americanas, el sistema de molienda vigente en el Mediterráneo sigue siendo el heredado directamente de la tradición tecnológica romana, que combina el triturado y machacado de una almazara con el prensador posterior.»

Podem dir sense cap mena de dubte que Miquel Ballester fou l'impulsor del desenvolupament del comerç del sucre a Amèrica i Europa.

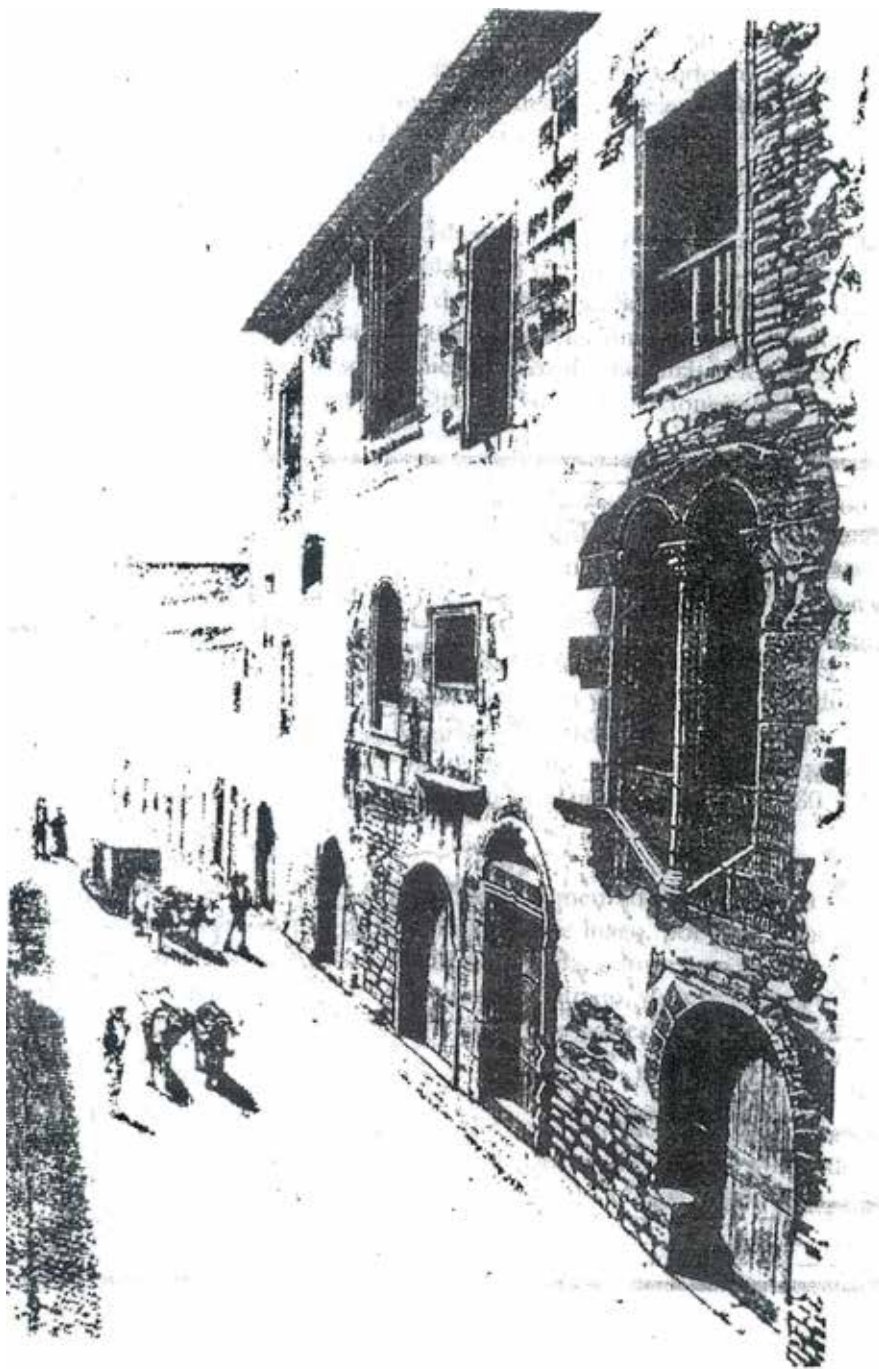
La feina dels esclaus: una referència obligada

Adela Fábregas analitza les característiques del treball de la canya de sucre: «Recordemos solamente que combina fases de intensividad y alta especialización. Por ello, junto a operarios altamente cualificados dedicados a controlar etapas tan frágiles como la cocción y la purga, con secretos de elaboración que en ocasiones determinan la calidad última del azúcar, encontramos grupos de trabajo más abundantes que cualificados y que deben cubrir sobretodo la necesaria celeridad y cuidados exhaustivos con que ha de ser completado el proceso.»

El procés de producció fa necessària la participació de dos grups de treballadors imprescindibles i complementaris. Fábregas García detalla les atribucions de cadascun:

«Respecto a los primeros, que generalmente se identifican con la figura del maestro azucarero, tachero y banquero, quedan cada vez más claras las competencias que especieros y boticarios desarrollan, al menos, en aquellas funciones que requieran cierto dominio de los procesos químicos.»

«En el segundo caso, se encuentran gran parte de los oficios ya conocidos desde el siglo viii en Egipto, palpadores (*lammāsin*), dedicados a examinar las cañas y decidir cuándo han de ser cortadas, cortadores (*qutā'in*), peladores (*maqā'srin*), encargados de eliminar las hojas adheridas al tallo, apiladores (*rusās*) y cargadores (*rufā'*), transportadores (*naqālin*), descar-

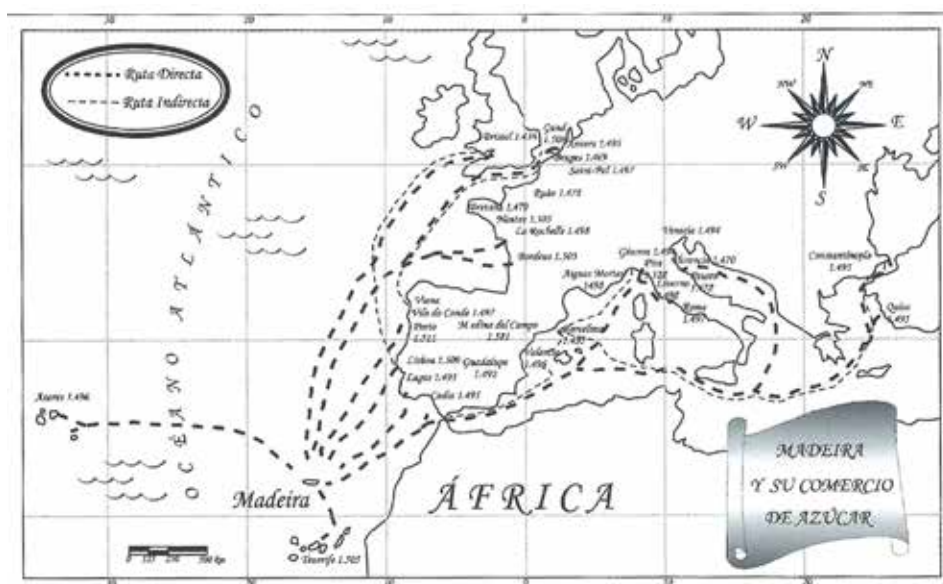
Casa de João Esmeraldo, a Funchal (Madeira).

gadores (*turrāh*), troceadores (*nayābin*), moledores (*hayārin*) y mozos de las formas o panes de azúcar (*gilmān-l-'ibāliyy*).»

L'exigència d'una força de treball enèrgica i dedicada exclusivament a aquesta tasca en els moments més delicats del procés va adquirir una importància capital en l'etapa atlàntica i americana. Aquesta necessitat té una repercussió dolorosa i, per a alguns, ineludible: l'esclavitud.

El tràfic d'esclaus a Àfrica per ser venuts als mercats mediterranis va ser monopoli dels àrabs fins al segle XV, quan va començar a caure sota el control dels europeus.

El 1444 els portuguesos es traslladen de Lagos a Sevilla amb 235 esclaus que es venen com a tals. Deu anys més tard, el Papa reconeix el tràfic d'esclaus i a partir de llavors s'utilitzen per augmentar la productivitat de les plantacions de sucre a Madeira i, a partir de 1493, a Amèrica. Es desconeix la quantitat de negres que aquest tràfic va arrencar de les seves terres per esclavitzar-los al Nou Món. Sabem que el comerç massiu es va iniciar el 1518 quan va salpar el primer vaixell negrer portuguès directament d'Àfrica per desembarcar a Brasil amb el seu «carregament de peces de banús», que es va utilitzar a tota Amèrica com a mà d'obra especialitzada.

Mapa: Madeira i el comerç del sucre.

TARRAGONA EN EL VIATGE DE TORNADA DEL DESCOBRIMENT

El viatge de Colom a Barcelona per ser rebut pels Reis Catòlics

Quan Colom torna a la Península després del descobriment del Nou Món, els Reis Catòlics són a Catalunya. El rei Ferran es recuperava d'un atemptat amb arma blanca que el ferí greument al coll el desembre de 1492. Hi ha un fet que demostra que el 3 d'abril de 1493 va ser la data en què els monarques van rebre Colom després de la gesta navegadora de l'almirall.

Colom va desembarcar a Restelo (Lisboa) el 4 de març de 1493, va atracar el vaixell a l'estuari del Tajo i s'hi va quedar fins al dia 14 d'aquell mes netejant la nau i reparant alguns desperfectes. Abans de partir cap a Sevilla a bord de *La Niña*, Colom envia mitjançant un missatger a cavall una carta-relació dirigida als Reis Catòlics. En aquesta carta comunica als monarques el descobriment i els detalls més rellevants d'aquest. Envià també una carta similar al seu amic Lluís de Santàngel, racioner del rei d'Aragó i avalador del finançament del viatge del descobriment.

El divendres 15 de març *La Niña* ancora en aigües del Guadalquivir amb un carregament de nadius i animals exòtics portats de les Índies. Des de Sevilla, Colom emprèn el viatge per terra a través de camins reials fins a arribar a Còrdova, on viuen la seva amant Beatriu i els seus dos fills, Ferran i el primogènit Diego.

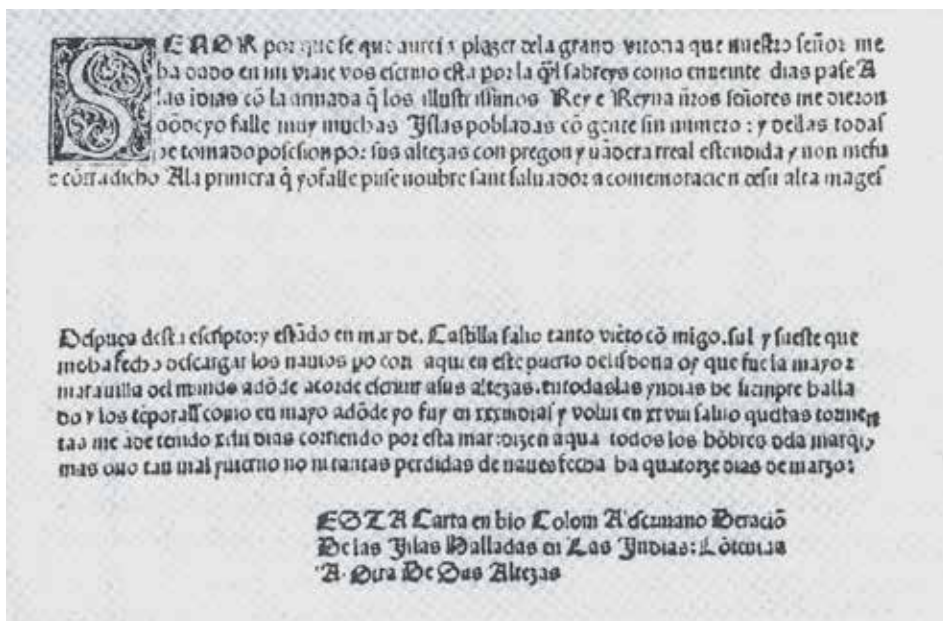
El pare De las Casas explica a *Historia de las Indias* que quan ell tenia nou anys fou testimoni directe de la vistosa arribada a Sevilla de Colom i el seu sèquit, amb indis nadius, animals i productes exòtics que havia portat d'aquelles terres. També confirma que Colom havia enviat des de Lisboa, el 14 de març de 1493, una extensa carta explicant tot el viatge i que els reis van respondre amb una altra missiva, datada el dia 30 del mateix mes, que acabava dient:

«[...] y porque queremos que lo que habéis comenzado con la ayuda de Dios se continúe y lleve adelante, y deseamos que vuestra venida fuese luego, por ende, por servicio nuestro, que dedes la mayor prisa que pudierdes en vuestra venida, porque con tiempo se provea todo lo que es menester. Y porque, como vedes, el verano es entrado, y no se pase el tiempo para la ida allá, ved si algo se puede aderezar en Sevilla o en otras partes para vuestra tornada a la tierra que habéis hallado.

Y escribidnos luego con ese correo que ha de volver presto, porque luego se provea cómo se haga, en tanto que acá vos venís y tornáis; de manera que cuando volvierdes de acá, esté todo aparejado. De Barcelona, a treinta días de marzo de noventa y tres años. –Yo, el Rey. –Yo, la Reina.»

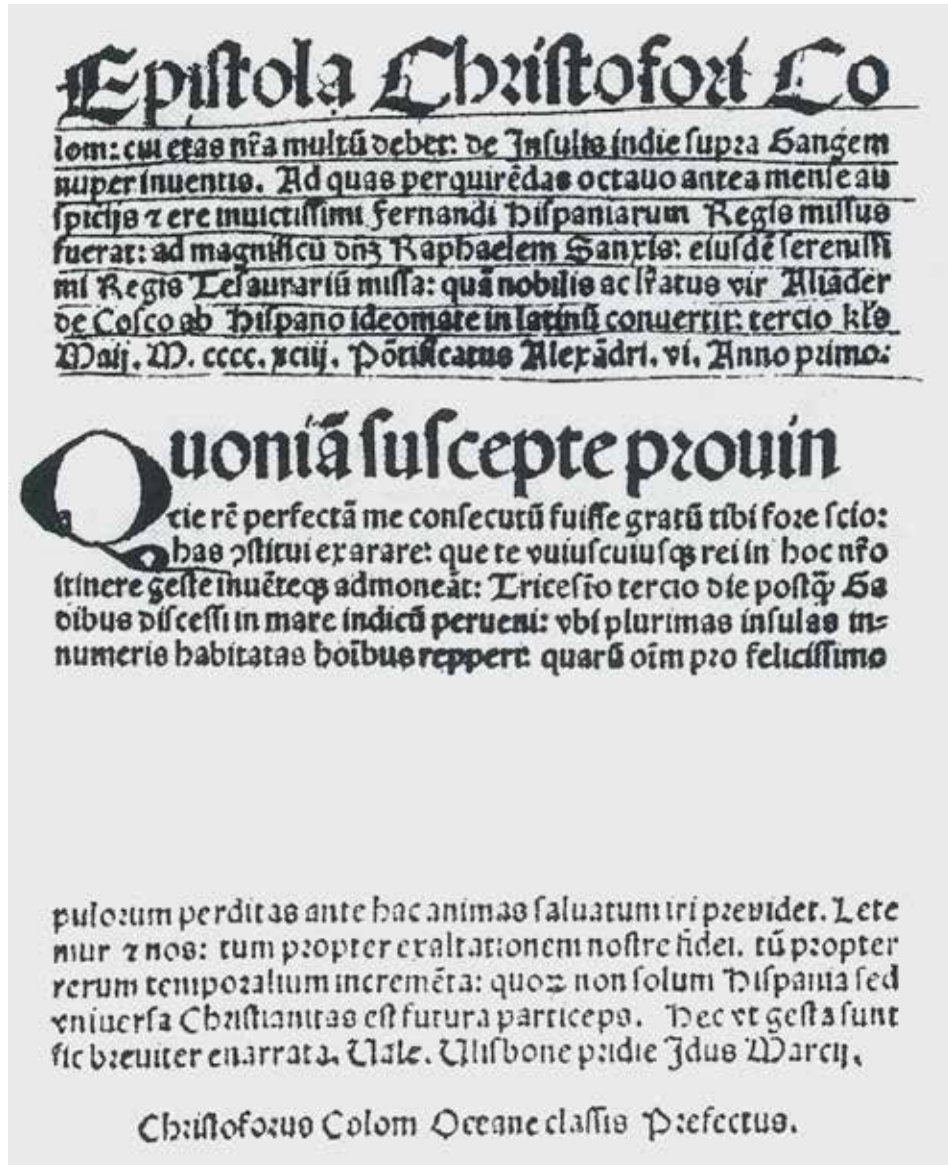
Un error històric

El fet que la carta dels reis dati del 30 de març i que Colom es presentés davant d'aquests el 3 d'abril ha suscitat molts dubtes. Alguns historiadors conclouen que si Colom es trobava encara a Andalusia no tenia temps material de fer aquest viatge. L'absència de dades sobre la rebuda, que

Edició romana de la versió llatina de la carta de Colom a Santàngel, feta per Cosco.

es recull ni en els dietaris ni en els registres oficials de la Ciutat Comtal, reforcen aquest escepticisme. Potser s'ha passat per alt que, davant els interessos i ambicions d'altres estats, els reis devien haver portat l'arribada de l'almirall amb la màxima cautela i discreció.

La carta de Cristòfor Colom a Lluís de Santàngel, de 1493, signada.

Primera edició espanyola (inici i post-escriptum).

En aquest sentit, Antonio Rumeu de Armas, en l'«Estudio histórico-crítico» del *Libro copiador de Cristóbal Colón* —conegut com a «Manuscrit de Tarragona»—, aclareix:

«Los soberanos de Castilla, ante la ambigua conducta del rey de Portugal Juan II, han decidido precipitar el desarrollo de la empresa indiana para consolidar la posesión de la tierra firme y de las islas, recién descubiertas, repoblarlas con súbditos de sus Estados y proseguir, con redoblado esfuerzo, la tarea exploradora iniciada. En este día 30 de marzo la segunda expedición oceánica estaba firmemente resuelta.»

L'error d'alguns historiadors ha estat partir de la base que en el moment que els reis envien la missiva a Colom aquest es trobava encara en algun lloc d'Andalusia: a la casa dels Pinzón, a Palos; amb els pares franciscans de Santa Maria, a Huelva, o bé a Sevilla o a Còrdova. Consideren, per tant, inviable que en quatre dies (del 30 de març al 3 d'abril) hagués pogut arribar a Barcelona. No es contempla la possibilitat que l'almirall es trobés ja en algun lloc més proper, a Tarragona, on començaria a preparar amb el seu amic Miquel Ballester l'imminent segon viatge, i el més important (amb un nombre més gran de naus, homes i utillatge), que seria d'exploració, colonització i evangelització de totes aquelles noves terres descobertes.

Sense el plantejament que Colom hagués abandonat ja Andalusia, sembla lògic que Morales Padrón, a *Cristóbal Colón, Almirante de la Mar Océana*, dedueixi que: «a finales de abril, los Reyes Católicos acogen en Barcelona, con grandes honores, al Almirante». Ricardo de La Cierva detalla a *Gran historia de América* el recorregut que Colom tenia plantejat, i que recull en el seu *Diario de a bordo*:

«Había pensado [Colom] llegar a Barcelona por mar, pero ante la orden de los reyes, que debió llegarle a primeros de abril, inició inmediatamente su viaje por tierra, a través de Córdoba —donde abrazó a su amante Beatriz de Arana y a sus hijos—, Murcia, Valencia, Tarragona y Barcelona. Para este viaje triunfal, que culminó en el momento más alto de la vida de Colón, la recepción de los reyes en Barcelona.»

L'itinerari de Colom per camins reials de Sevilla a Còrdova i Múrcia, i des del litoral murcià per mar a Barcelona

Tal com diu De la Cierva, certament Colom va escriure en el seu *Diario de a bordo* que tenia previst arribar en vaixell a Barcelona. El rumb que segons l'historiador va seguir l'almirall ho confirma. El recorregut de Sevilla a Còrdova i d'allà a Múrcia el va haver de fer, naturalment, a cavall i per camins reials. Una altra opinió és que en algun port del litoral murcià, probablement Cartagena –que era el port més segur–, l'estaria esperant el seu seguici i la caravel·la *La Niña* amb la tripulació que l'havia acompanyat en el viatge de tornada. D'allí continuaria per mar cap a València, Tarragona (on hi havia el seu amic Ballester) i, finalment, Barcelona.

Hi ha una raó de pes que avala aquesta tesi: si Colom hagués arribat a Barcelona per terra, no tindria sentit que s'hagués desviat cap a l'est, de Còrdova a Múrcia. El més lògic hauria estat que hagués escurçat camí cap al nord, per Albacete, Almansa i València. Però aquest itinerari presentava dos seriosos inconvenients: la necessitat de més temps amb un mitjà de transport lent, i el perill que suposaven els camins de Sierra Morena, controlats habitualment per malfactors. En canvi, resultava molt més ràpid i segur dur a terme l'últim tram del viatge en un medi en què l'almirall era un expert: el mar.

És molt interessant el comentari de Consuelo Varela a *Cristóbal Colón. Retrato de un hombre*:

«A Colón, como buen marino, lo que de verdad le gusta es vivir en el barco y, siempre que puede, evita bajar a tierra en sus viajes; incluso Oviedo, maliciosamente —indica Varela— relata que en el primer viaje no descendió a tierra hasta que llegó a la isla de Cuba.»

Efectivament va ser així. Hi ha la certesa que la nit abans de Nadal de 1492, quan la *Santa María* va embarrancar, Colom descansava a bord de la nau; no havia desembarcat ni per dormir ni per celebrar aquella festivitat amb la resta de la tripulació.

Alguns autors sostenen que els Reis Catòlics, en la seva carta del 30 de març, van exigir a Colom que comparegués a Barcelona, però per això cal fer filigranes –inútils– amb la destinació de la carta reial i de la data de la rebuda per part dels monarques. Colom va arribar a Barcelona, segons les cròniques més fiables, el 3 d'abril de 1493. Així ho afirmen López de Gomara a *Historia general de las Indias*, Monfart al catàleg o memorial dels

consellers de Barcelona, el pare Fidel Fita al *Panegírico de la Inmaculada Concepción* i altres autors.

La singladura en la Tarragona de Miquel Ballester

L'estada a Tarragona és una dada clau que aclareix aquests dubtes sobre la recepció dels Reis Catòlics el dia 3 d'abril. Aquesta singladura permet explicar de manera senzilla l'arribada de Colom a Barcelona. Entre el 30 de març –la data de la carta que els monarques envien a Colom– i el 3 d'abril transcorren quatre dies. Per fer arribar una missiva de Barcelona a Tarragona –55 milles de distància– n'hi ha prou amb una jornada, amb un correu com l'expert Collantes i amb cavalls galopant per camins reials, de manera que a Colom i els seus companys els sobrarien encara tres jornades per preparar el viatge i navegar cap a Barcelona.

Per què Tarragona? Colom tenia prou motius per triar aquesta ciutat. D'aquí era Miquel Ballester, íntim amic de Colom i un dels seus homes de confiança. Eren també ciutadans tarragonins el seu cosí Andreu i el seu germà Joan Anton, escuder i criat, respectivament, de Colom, a qui van acompanyar també en altres viatges; i el frare aragonès, vinculat a Tarragona, Bernardo Boyl, que cinc anys abans havia estat el secretari del rei Ferran II i que havia exercit càrrecs diplomàtics a França. El papa Alexandre VI –el valencià Roderic de Borja– atorgà al pare Boyl diverses bules que el nomenaven vicari de l'Església de Roma al Nou Món i va ratificar el tractat d'Alcaçobas, on es definia i delimitava la línia de demarcació que dividia entre Espanya i Portugal els territoris descoberts recentment i els que estaven per descobrir. Tampoc ha d'estranyar que fos a Tarragona, antiga ciutat catalana i mediterrània, seu arquebisbal metropolitana i primada de les Espanyes, on aparegués, cinc-cents anys més tard d'haver-se escrit, el *Libro copiador de Cristóbal Colón*, conegut com a «Manuscrit de Tarragona».

Molts anys després d'aquell viatge de tornada, l'any 1513, Ferran Colom passeja per l'antiga ciutat romana amb l'esperança, potser, de trobar algun document, encara que fos un indici, que li desvetllés els seus orígens.

MIQUEL BALLESTER EN EL SEGON VIATGE

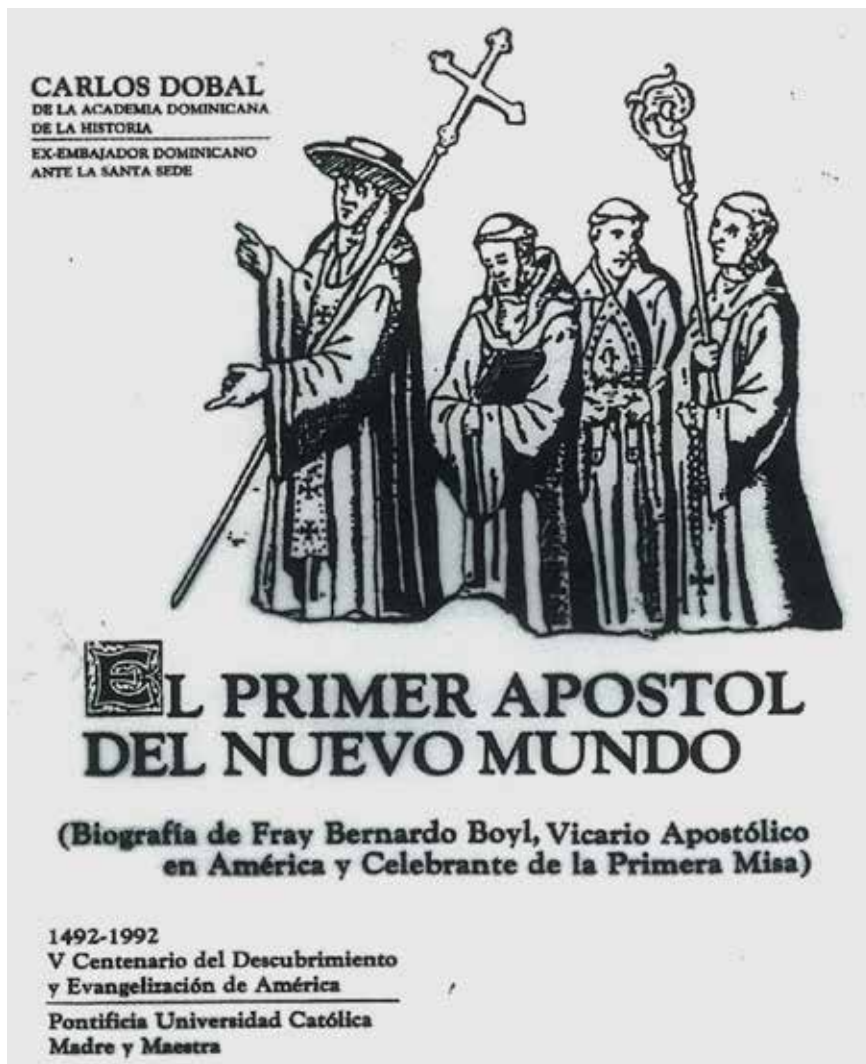
Alguns dels que van embarcar amb Colom i Ballester cap a les Índies

El setembre de 1493 Colom inicia el segon viatge. Amb ell van salpar homes de la seva companyia naval. Entre aquests destaquem Miquel Ballester, gran amic de Colom des que la joventut; Miquel Muliart, cunyat de l'almirall, casat amb una germana de la seva dona, la portuguesa Filipa Moniz, i Pere Casaus, el pare de Bartolomé de las Casas, que llavors vivia a Sevilla. En el tercer i quart viatges van embarcar-hi altres tarragonins amics i familiars del navegant, i el mateix De las Casas, a més a més dels seus cosins Andreu i Joan Anton, que ja hem esmentat.

Un altre dels que va anar amb Colom era fra Bernat Boyl. Fou mariner abans que frare, ermità de la muntanya de Montserrat, i va tenir el càrrec de superior dels Mínims de Castella i Aragó. El rei Ferran va nomenar-lo secretari i ambaixador diplomàtic a França i va aconseguir que participés en la segona expedició com a vicari de Roma i primer evangelitzador del Nou Món. En canvi, amb Colom no hi va embarcar cap dels seus amics franciscans del convent de Santa Maria de la Rábida, que tant l'havien ajudat. És clar que aquests van ser substituïts per l'home de confiança del rei Ferran, el pare Boyl, el seu secretari, i els monjos montserratins.

L'historiador genovès Paolo Emilio Taviani escriu al llibre *I viaggi di Colombo*:

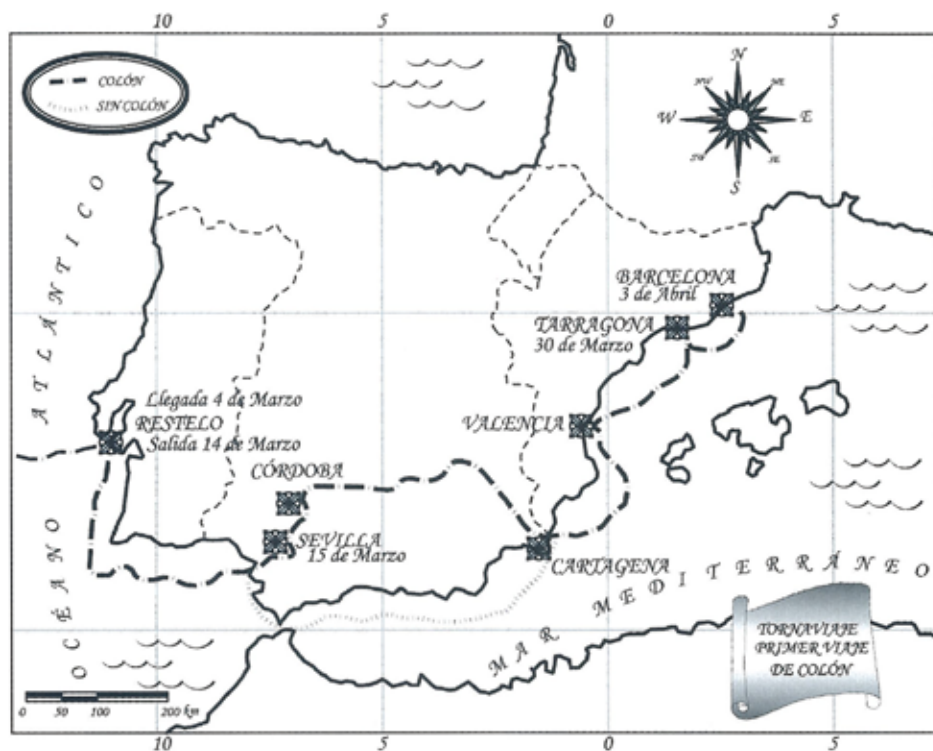
«Padre Boil era nato a Tarragona. Giovanissimo aveva vestito l'abito di monaco a Montserrat e, alcuni anni dopo, si ritirava in un eremo della stessa montagna. Nel 1482 era superiore dei dodici romitaggi della zona. Nella primavera del 1490, abbandona il ritiro, viene chiamato a Corte con una lettera di re Ferdinando, datata 30 giugno, da Cordoba. Da allora il monarca gli manifesta

El 6 de gener de 1494 Bernat Boyl celebrà la primera missa al Nou Món, a La Hispaniola, acompanyat de nou clergues i religiosos.

simpatia e gli accorda fiducia affidandogli incarichi diplomatici in Francia.³

- 3 El pare Boyl havia nascut a Tarragona. De molt jove havia vestit l'hàbit de monjo a Montserrat i, alguns anys després, es retiraria en una ermita d'aquesta mateixa muntanya. L'any 1482 era el superior de dotze ermitans de la zona. La primavera de 1490 abandona el retir perquè és cridat a la Cort per una carta del rei Ferran datada a Còrdova el 30 de juny. Des d'aquell moment el monarca manifesta simpatia per aquest personatge i li demostra la seva confiança assignant-li encàrrecs diplomàtics a França.

Mapa: primer viatge de tornada de Colom.

Mapa: segon viatge de Colom.

La carrera del benedettino canvia all'improvviso: i Re hanno pensato a lui per l'evangelizzazione delle Indie. Compiuta la scelta, scrivono, in data 7 giugno 1493, da Barcellona una lettera ai loro ambasciatori in Roma per sollecitare dal Santo Padre una bolla apostolica per la missione che egli dovrà compiere. Il 25 giugno Alessandro VI spedisce la bolla richiesta con la quale padre Boil viene nominato vicario apostolico delle Indie. La Curia non poteva rispondere con maggiore prontezza al desiderio dei sovrani.»⁴

1496-1498. La revolta de Roldán contra l'almirall

Com a conseqüència dels desorbitats drets que Colom va exigir a les Capitulacions de Santa Fe, inexplicablement acceptats i signats per Ferran II d'Aragó i Isabel I de Castella, començaria sens dubte el declivi de l'almirall, virrei i governador de les Índies.

Colom, en tornar del primer viatge, va nomenar Francisco Roldán – un escuder servent de l'almirall – alcalde major de tota l'illa de la Isabela, i el març de 1496 encara exercia aquest càrrec. Roldán, com a administrador de justícia, s'alçà en armes instigat per Bernat Boyl i altres destacats personatges de l'anomenat «partit del rei», tal com es deia dels homes dirigits per Ferran el Catòlic. Junts van configurar un grup de pressió aragonès per crontarestar la prepotència dels «colons», familiars i amics de l'almirall. Des del descobriment, la Hispaniola va estar dividida en dos bàndols enfrontats: els conqueridors i els colonitzadors. Miquel Ballester pertanyia a aquest segon grup.

En aquest sentit, Taviani escriu: «Il più autorevole era un benedettino, padre Boil, al quale i sovrani affidarono il compito d'intraprendere e dirigere l'opera di conversione. [...] Lo incontreremo più avanti durante le defezioni e le rivolte all'Hispaniola e vedremo che i suoi rapporti con Colombo degenereranno in aperti dissidi, facendosi il religioso portavoce della maldicenza e consigliere dei cospiratori.»⁵

4 La carrera del benedictí canvia de sobte: els reis pensen en ell per evangelitzar les Índies. Un cop presa aquesta decisió, esciuem, el 7 de juny de 1493, una carta des de Barcelona als ambaixadors a Roma per sol·licitar al Sant Pare una butlla apostòlica per a la missió que allà haura de dur a terme. El 25 de juny Alexabdre VI envia la butlla requerida per la qual el pare Boyl és nomenat vicari apostòlic de les Índies. La cúria no podia respondre amb més rapidesa als desitjos dels sobirans.

5 El més competent era un benedictí, el pare Boyl, a qui els sobirans van confiar la missió d'iniciar i dirigir l'obra de conversió. [...] El trobem més endavant durant les defeccions i revoltes a la Hispaniola, i veurem com la seva relació amb Colom degenera i s'omple d'obertes dissidències, de manera que el religiós es converteix en portaveu de la maledicència i conseller dels conspiradors.

Quan el descontentament del bàndol de Roldán era ja un fet manifest, va arribar una carta reial que nomenava Bartomeu Colom cònsol, i rebria alguns reforços. La decisió dels monarques va motivar que aquella situació entrés en fase aguda.

De la revolta de Roldán se'n fa ressò una carta dirigida a l'almirall i escrita per Miquel Ballester, alcalde de la ciutat de Bonaó, que en més d'una ocasió havia hagut d'exercir el paper de mediador amb els rebels, fet que demostra la seva fidelitat a l'autoritat de Colom. En aquesta carta diu:

«Y yo çierto creo que después de los hidalgos y hombres de pro que Vuestra Señoría tiene, junto con sus criados, que aquéllos, que los terná Vuestra Señoría muy ciertos para morir en su servicio, y la otra gente de común yo pornía mucha duda.»

Per tal de recuperar una popularitat cada vegada més minvada, Colom va difondre, el 12 de setembre de 1498, un comunicat que anunciava que tothom qui volgués tornar a Espanya tindria llibertat per fer-ho. No obstant això, alguns dels rebels van presentar-se a Bonaó per intercanviar impressions amb Ballester. Roldán, instal·lat com a alcalde major de Santo Domingo, no va canviar la seva posició. Colom es planteja la conveniència de tornar a Espanya, i davant el temor d'un aixecament indígena durant la seva absència decideix enviar-hi Ballester en el seu nom amb un memorial. Miquel Ballester i un altre emissari de Colom, García Barrantes, van exposar a la cort espanyola els fets que havien passat i la situació crítica que es vivia a les Índies. Però Roldán va presentar també els seus informes als reis, que en aquell moment es trobaven a Sevilla.

Aquestes compareixences van provocar el trasllat a l'illa la Hispaniola de Francisco de Bobadilla, cavaller de l'ordre militar de Calatrava, amb la carta credencial de 26 de maig de 1499. Aquesta carta dels monarques, breu i molt general, es dirigia a Colom sense el títol de virei, i deia el següent:

«Nos habemos mandado al Comendador Francisco de Bobadilla, llevador desta que Vos hable de nuestra parte algunas cosas que él dirá: rogamus Vos que le deis fe e creencia, y aquello pongais en obra.»

Bobadilla decideix finalment detenir Colom, i Ballester, per la seva banda, resol acompanyar l'almirall en aquest forçat viatge a Espanya carregat de ferros. El descobridor, havent perdut l'honor, iniciava el camí

sense retorn de la ignomínia i l'oprobí. Ballester, en conseqüència, es manté per amistat al costat de Colom en aquells moments difícils.

MIQUEL BALLESTER, EL PRIMER A FER SUCRE A AMÈRICA

La canya de sucre arrela al Carib

Hi ha una sèrie de referències que permeten afirmar el protagonisme de Miquel Ballester en el cultiu i l'elaboració de la canya de sucre al Carib. Al Museu de les Cases Reials de Santo Domingo hi ha una inscripció que diu:

«1505. Se producen azúcares en la Vega por los vecinos Ballester y Aguillón o Aguiló.»

També en el gran monument a la canya de sucre d'aquesta ciutat dominicana hi ha una placa amb la inscripció següent: «[...] habiendo Miguel Ballester [sic] el primero en extraer su jugo [...], tal com ja havia explicat el cronista de l'època Gonzalo Fernández Oviedo a *Historia general y natural de las Indias* («[...] el alcaide de la Vega, Miguel Ballester, natural de Cataluña, fue el primero que hizo azúcar»).

Gonzalo Fernández de Oviedo, a *Historia natural y general de las Indias*, afirma que Miquel Ballester fou el primer a extreure el suc de la canya de sucre, a l'illa caribenya de la Hispaniola.

Un altre comentari sobre aquest fet és el que apunta l'escriptor Carlos Martí a *Los catalanes de América* sobre el primer exprimidor de sucre o ingeni de Miquel Ballester, situat a San Cristóbal –República Dominicana–, a prop de la bocana del riu Nigua.

En una relació de les principals plantacions de canya i ingenis de la Hispaniola al segle XVI que figura en l'obra d'Oviedo hi consta el següent:

«Plantaciones de Miguel Ballester:

1514 – La Concepción (La Vega) Alcaide Miquel [sic] Ballester.

1516 – San Cristóbal (S. Cristóbal) Miquel [sic] Ballester (Alcaide).»

Com es pot observar, Oviedo escriu en català, 'Miquel', el nom de Ballester.

En l'obra de Luis Arranz Márquez *Repartimientos y encomiendas en la isla Española. El repartimiento de Alburquerque de 1514* hi apareixen les relacions dels extactors, per ciutats i comandes. En aquest llibre consta que Miquel Ballester exercia la prefectura sobre trenta-cinc extactors, repartits en quatre comandes situades a la regió de la Buena Ventura. En el mateix llibre apareix també una relació alfabètica de cacics, classificats per ciutats, en hi figura l'encàrrec del cacic, llavors ja mort, Adrián i el mateix Ballester juntament amb altres compradors. El director de l'Arxiu Nacional de Santo Domingo, Dr. Ramón A. Font Barnard, afirma que entre els conqueridors era costum casar-se amb les vídues dels cacics, de manera que creixien en autoritat, tant sobre els indígenes com pel que fa al territori objecte del trànsit mercantil.

Les tres últimes dècades de la vida de Miquel Ballester

El pare jesuïta José Luis Sáez, de Santo Domingo, ens dóna informació sobre el treball de l'historiador holandès Harry Hoetink *Breve historia del azúcar en Santo Domingo*, on diu:

«[...] otro tanto haría después en la Concepción de la Vega, el alcaide de aquella fortaleza Miquel [sic] Ballester.»

Aquesta informació queda reafirmada per la de l'autor de *Historia de las Indias*, el pare De las Casas, que detalla que el batxiller Velloso «alcanzó a hacer uno que llaman trapiche, que es molino o ingenio que se trae con caballos, donde las cañas se estrujan o exprimen y se les saca el zumo melifluo de que se hace el azúcar».

En un annex al treball de Hoetink s'hi inclouen unes «Notas sobre la población de la isla», basades en una recopilació històrica d'Alejandro Llanas, *Estadística de la isla de Santo Domingo*, en què es fa referència al repatiment d'Albuquerque i Pasamonte –extactor i tresorer reials, respectivament. Aquí s'indica que van arribar a Concepción de la Vega el 23 de novembre de 1514, on van trobar, entre cacics, indis esclaus i «naborías de casa», 2.824 persones, sense comptar gent gran i nens. Per exemple:

Un dels primers ingenis molidors de canya de sucre a la Hispaniola, mogut per força anima. Museu de les Cases Reials. Santo Domingo.

Placa del monument on hi figura: «Miguel Ballesteró fue el primero en extraer el jugo de la caña de azúcar».

Monument als introductors de la canya de sucre, a Santo Domingo (República Dominicana), i reconeixement a «Miguel Ballesteró».

Concepción de la Vega, fundada por Colom el 1562. En 68 anys d'existència s'havia convertit en la primera ciutat de maons i pedra del Nou Món. El tarragoní Miquel Ballester era l'alcalde de la fortalesa de Concepción de la Vega.

Les restes oblidades de La Vega Vieja. Fotografies del pare jesuïta J. Lufs Sáez. Santo Domingo (República Dominicana)

«A las haciendas y minas del Rey: el cacique Diego Enrique Guzmán y noventa y dos personas de servicio (47 hombres y 45 mujeres). Se sumaron cuatro viejos y siete niños que no son de servicio, etc.»

«A Miguel Ballester, vecino de dicha villa, se le encomendó dos naborías de casa de las que se registró, además del cacique Adrián con veintiocho personas de servicio, y cuatro niños del mismo cacique, que no son de servicio.»

«A Pedro y Hernando de Medina, vecinos de la villa, se les encomendaron 14 naborías de casa y además una más que pertenecía a Miguel Ballester.»

«A Alonso de Moratón, vecino de la villa y casado con mujer de Castilla, se le añadieron tres naborías de casa de las registradas por Miguel Ballester.»

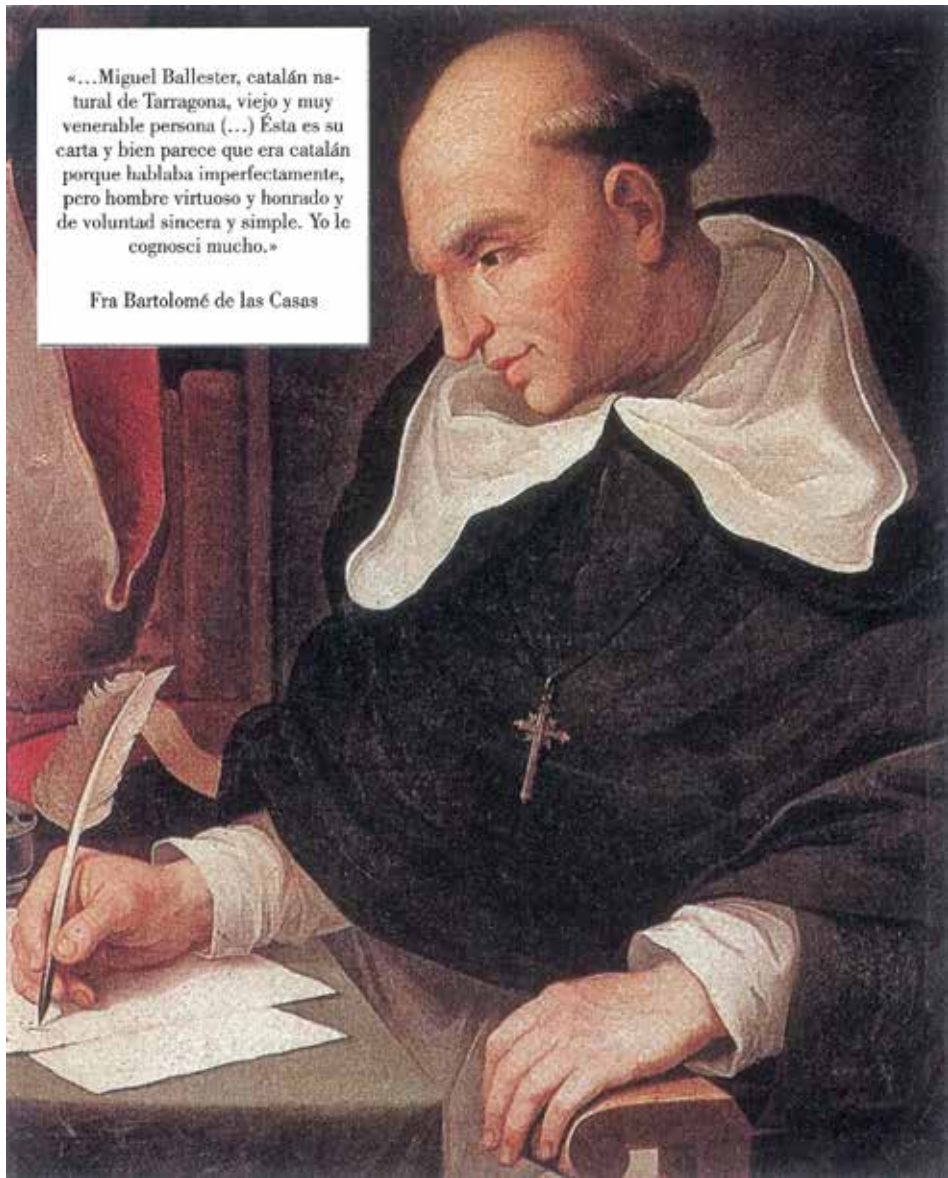
Els indígenes duïen a terme els seus serveis com a naborins o esclaus. Al Nou Món, el naborí era el nadiu lliure que es dedicava al servei domèstic, i l'esclau era aquell sobre el qual s'exercia un dret de propietat. Segons els documents consultats, els indígenes encomanats a Miquel Ballester eren tots naborins.

El cronista Pedro Mártir de Angleria, escriu l'any 1514:

«[...] veinte años después del descubrimiento del Nuevo Mundo existían en La Española veintiocho plantaciones de caña con sus correspondientes trenes de elaboración llamados trapiches o ingenios.»

Una de les darreres dades que tenim de Miquel Ballester ens la proporciona el cronista de l'època dels Reis Catòlics, Gonzalo Fernández de Oviedo, que recull notícies de plantacions de canya de sucre i ingenis de l'illa dominicana la Hispaniola l'any 1516. Entre aquestes cita la de San Crisóbal, propietat de l'alcalde Miquel Ballester, que tenia llavors 80 anys. Aquest tarragoní, «anciano honrado y venerable persona», segons el descriu Bartolomé de las Casas, que el coneixia molt bé, va viure a la Hispaniola les tres últimes dècades de la seva vida. Va morir en aquella illa dominicana acariciada per les càlides onades del mar del Carib, molt lluny de la seva ciutat natal, Tarragona, també abraçada per les aigües d'un altre mar, el Mediterrani, les primeres que va navegar.

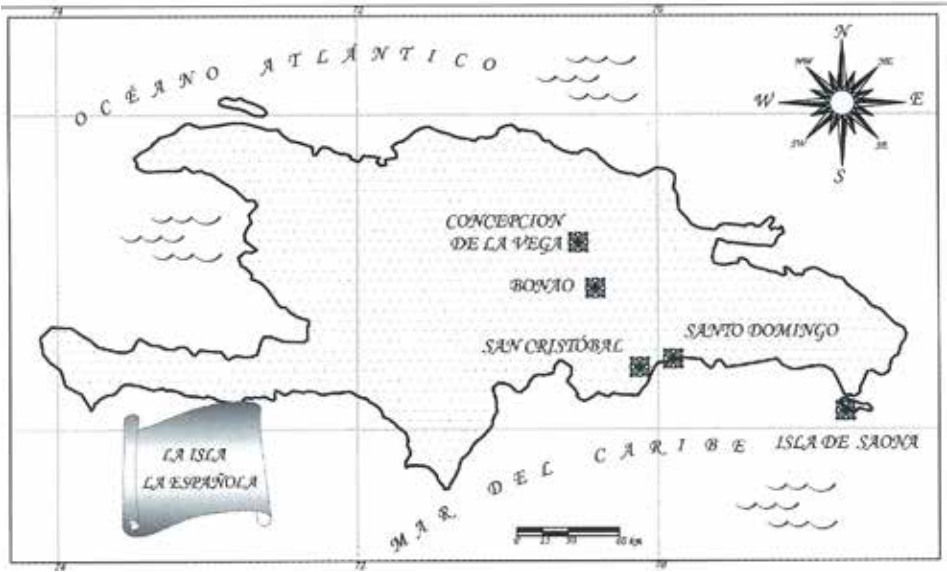
Del melós i dolç suc del sucre, que va plantar per primera vegada a Amèrica Miquel Ballester, en naixeria un fill: l'espírituós i alegre rom.

«...Miguel Ballester, catalán natural de Tarragona, viejo y muy venerable persona (...) Ésta es su carta y bien parece que era catalán porque hablaba imperfectamente, pero hombre virtuoso y honrado y de voluntad sincera y simple. Yo le cognosci mucho.»

Fra Bartolomé de las Casas

Retrat de fra Bartolomé de las Casas. Axiu General de les Índies.

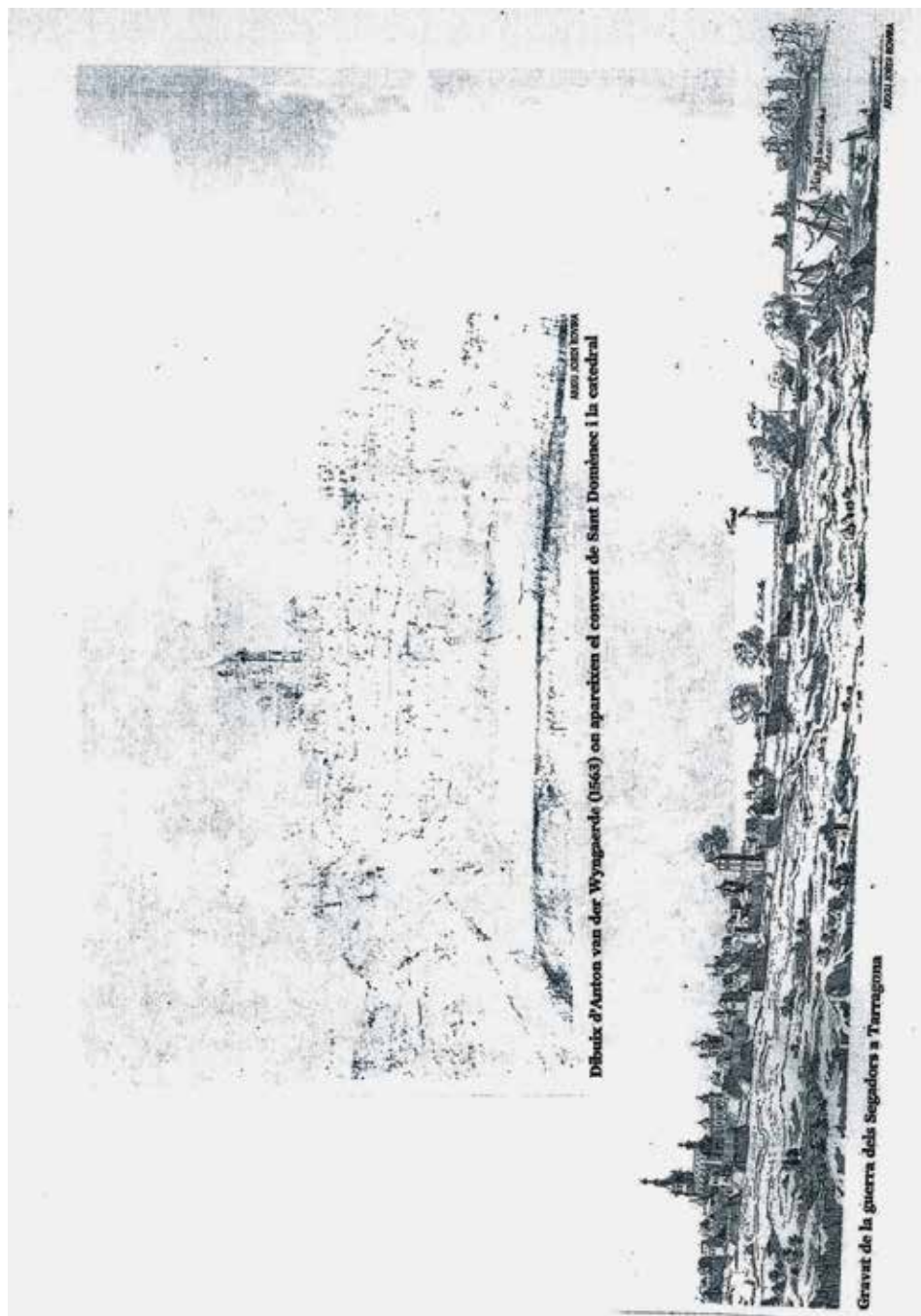
Mapa: illa la Hispaniola.

CRONOLOGIA

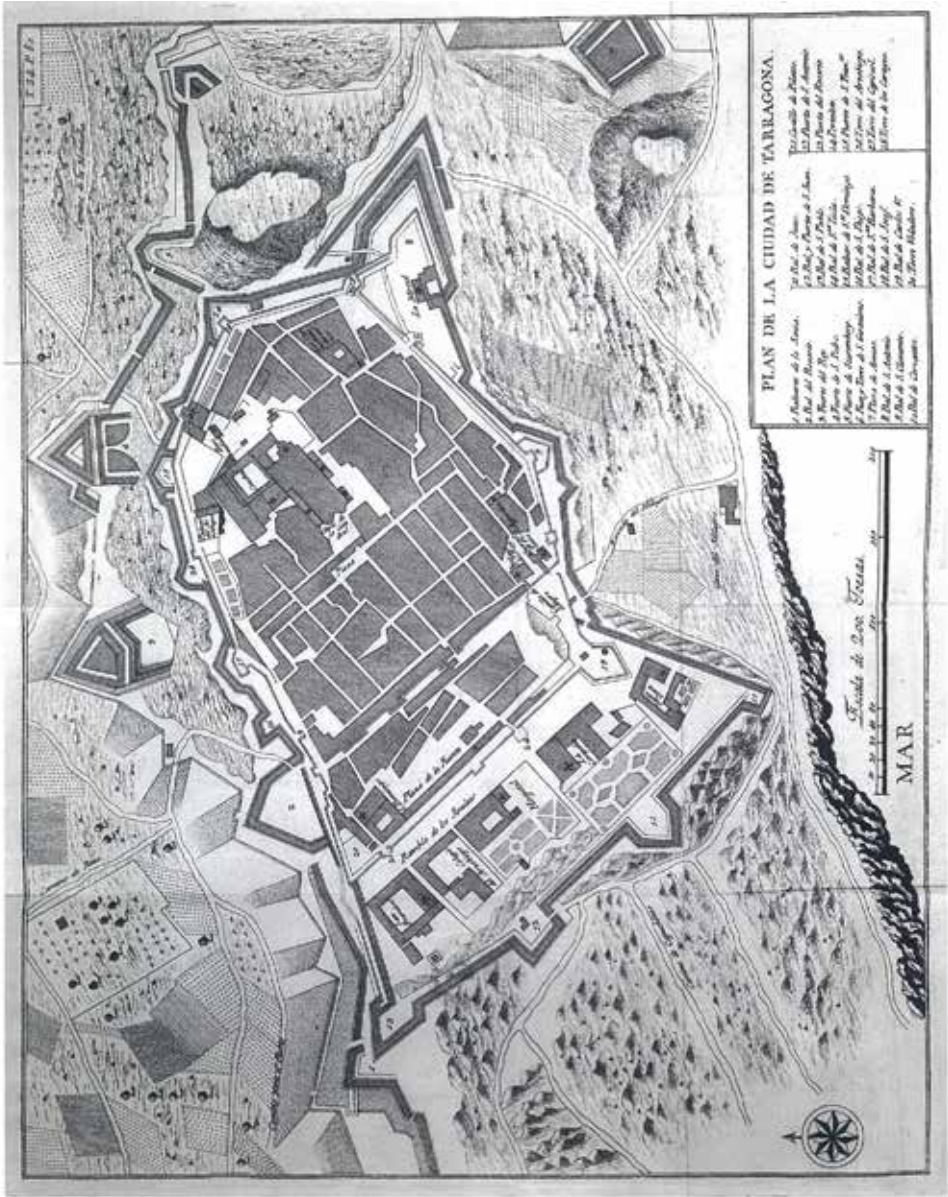
- 1452** Miquel Ballester i el seu cosí Simó Ballester, juntament amb els germans Joan (Cristòfor) i Bartomeu Colom, participen en la insurrecció mallorquina contra el rei d'Aragó. Simó era el cap d'aquella revolta.
- 1470-75** Els germans Colom juntament amb els cosins Ballester són a Gènova i Savona, on són coneguts com a Cristòfor i Bartomeu Colombo. Amb l'excepció de Cristòfor, se'ls anomena els «de Cuneo».
- A final del segle XIX**, set anys abans de les fastuoses celebracions italianes del IV Centenari del descobriment d'Amèrica, apareix de manera sospitosa un document conegut com a «Relazione de Michelle de Cuneo», document espuri amb què es pretén suplantar la personalitat del tarragoní Miquel Ballester, l'amic inseparable de Cristòfor Colom.
- 1493** Miquel Ballester viatja amb Cristòfor Colom en el segon viatge a les Índies, i l'almirall el nomena alcaid de la fortalesa de la Concepción i més endavant de Bonaio, quan començà la recerca d'or. Fou també tutor i marmessor testamentari de Diego Colom, el primogènit del navegant.
- 1496** Després del primer viatge, Colom nomena Francisco Roldán, home de la seva confiança, alcalde major de tota l'illa coneguda llavors amb el nom de La Isabela, i més endavant com a la Hispaniola. El març de 1496, quan encara tenia aquest càrrec com a administrador de justícia, va alçar-se en armes contra Colom, instigat per Bernat Boyl i altres destacats personatges del Partit del Rei, tal com s'anomenava als homes dirigits per Ferran el Catòlic.

Miquel Ballester, que era alcalde de Bonao, exerceix de mediador entre els rebels.

- 1505 Miquel Ballester produeix sucre a La Vega. Segons Gonzalo Fernández, cronista de la cort, de Oviedo fou el primer a extreure'n el suc, i així consta també en el monument a la canya de sucre de Santo Domingo.
- 1514 En el repartiment de comandes a Albuquerque i Pasamonte (inspector i tresorer reials, respectivament) hi consta que Miquel Ballester, veí de La Vega, es va responsabilitza de dos naborins de casa. Els naborins eren indis lliures, no esclaus, que treballaven en el servei domèstic.
- 1516 Una de les últimes dades de què disposem sobre Miquel Ballester ens la proporciona l'esmentat cronista dels Reis Catòlics, Fernández de Oviedo, que recull notícies de les plantacions de canya de sucre i enginys de l'illa la Hispaniola l'any 1516. Entre aquestes, cita la de San Cristóbal, propietat de l'alcalde Miquel Ballester, quan aquest marí tarragoní tenia ja més de 80 anys.

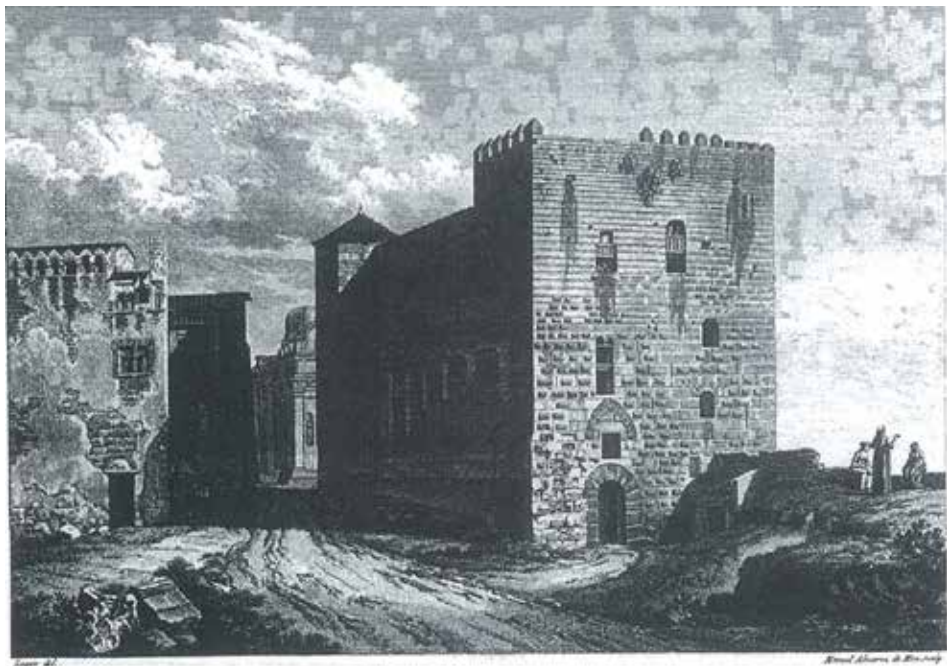
Gravats de Tarragona. Segles XVI i XVII.

Plànol de la ciutat de Tarragona.

Gravat de l'Arc de Berà.

Segunda vista del PALACIO de AUGUSTO.
seconde vue du PALAIS d'AUGUSTE | second view of the PALACE of AUGUSTUS.

Gravat del palau d'August.

Gravat de la vista meridional de la ciutat de Tarragona.

La torre dels Escipions amb la ciutat de Tarragona al fons.

ÍNDIX D'IL·LUSTRACIONS

1. Retrat de Ferran Colom. Il·lustració del s. XIX del llibre *Colón*, d'Alphonse de Lamartine. 17
2. Romanç que Ferran Colom adquirí a Tarragona l'any 1513. 18
3. Reproducció dels paràgrafs sobre Miquel Ballester, «natural de Tarragona», a *Historia de las Indias*, de fra Bartolomé de las Casas. 22
4. Reproducció de la publicació savonesa «Pro-Colombo», 1892. 33
5. Façana de la casa de Cristòfor Colom, a Porto Santo, a Madeira (Portugal). 38
6. Mapa: viatges de «descobriment i rescat» a la costa africana portuguesa. 40
7. Ingeni amb mà d'obra esclava per moldre la canya de sucre. 41
8. Un dels primers ingenis o molins moguts amb força animal. 42
9. Vestigis del primer molí de canya de sucre, al riu Nigua. 42
10. Casa de João Esmeraldo, a Funchal (Madeira). 46
11. Mapa: Madeira i el comerç del sucre. 47
12. Edició romana de la versió llatina de la carta de Colom a Santàngel, feta per Cosco. 50
13. La carta de Cristòfor Colom a Lluís de Santàngel, de 1493. 51
14. El 6 de gener de 1494 Bernat Boyl celebrà la primera missa a la Hispaniola. 56
15. Mapa: primer viatge de tornada de Colom. 57

16. Mapa: segon viatge de Colom.	57
17. Un dels primers ingenis molidors de canya de sucre.	63
18. Monument a la canya de sucre, a Santo Domingo.	64
19. Placa del monument, on hi figura: «Miguel Ballesterero fue el primero en extraer el jugo de la caña de azúcar.»	64
20. Ruïnes de la fortalesa de Concepción de La Vega, després del terratrèmol.	65
21. Una altra vista dels vestigis de la fortalesa.	65
22. Retrat de fra Bartolomé de las Casas.	67
23. Mapa: illa la Hispaniola.	68
24. Gravats de Tarragona. Segles XVI i XVII.	71
25. Plànol de la ciutat de Tarragona.	72
26. Gravat de l'Arc de Berà.	73
27. Gravat del palau d'August.	74
28. Gravat de la vista meridional de la ciutat de Tarragona.	75
29. La torre dels Escipions amb la ciutat de Tarragona al fons.	76

